

37. Országos Tudományos Diákköri Konferencia

Állam- és Jogtudományi Szekció

Budapest, 2025. március 24–26.

Rendező intézmény:

Károli Gáspár Református Egyetem

Állam- és Jogtudományi Kar

Állam- és Jog-
tudományi Szekció

Az Alaptörvény emberképe

Az Alkotmánybíróság emberkép-formulája

Kézirat lezárásának dátuma:

2024.10.30.

37. OTDK Állam- és Jogtudományi szekció felhívásának 1. számú mellékletének megfelelően nyilatkozom, hogy a dolgozat elkészítéséhez nem használtam mesterséges intelligenciát.

Tartalom

Bevezetés.....	3
I. A szakirodalom emberképe.....	4
I.1. Fogalmi elhatárolás.....	4
I.2. Az alkotmányjogi szakirodalom emberképe.....	6
II. A német Szövetségi Alkotmánybíróság emberkép-formulája.....	10
II.1. A BVerfGE emberkép-formulája.....	10
II.2. Az emberkép-formula alkalmazása a német alkotmánybírói gyakorlatban.....	14
III. Az Alkotmánybíróság emberkép-formulája.....	17
III.1. A Szövetségi Alkotmánybíróság és a magyar Alkotmánybíróság emberképe közötti összefüggés.....	17
III.2. Az Alkotmánybíróság emberképpel kapcsolatos gyakorlata 1990-2011-ig.....	18
III.3. Az Alkotmánybíróság emberképpel kapcsolatos gyakorlata 2013-2018-ig.....	20
III.4. Az Alkotmánybíróság emberképpel kapcsolatos gyakorlata 2019-2024-ig.....	25
III.5. Fejlődési ív áttekintése.....	28
III.6. Az Alkotmánybíróság emberkép-formulájának értékelése.....	29
IV. Az emberkép forrásai.....	33
IV.1. Az alapjogok jelentősége az Alaptörvény emberképében.....	33
IV.2. Az állampolgári kötelezettségek szerepe az emberképben.....	34
IV.3. A Nemzeti hitvallás emberkép-formáló szerepe.....	37
V. Következtetések.....	38
V.1. Az emberkép alkotmányjogi fogalmának meghatározásai.....	38
V.2. Az Alkotmánybíróság emberkép-formulájának lehetséges fejlődési irányai.....	40
Bibliográfia.....	42
Felhasznált jogforrások.....	44

Bevezetés

A dolgozatomban azt vizsgálja, hogy az Alaptörvény kifejez-e valamilyen emberképet, illetve hogyan jelenik meg az Alkotmánybíróság érvelésében a fogalom. A kérdés relevanciáját az adja, hogy az Alkotmánybíróság gyakorlatában 1990-től a mai napig folyamatosan visszatérően és egyre növekvő számban megjelenik az emberkép, mint értelmezési keret. Ennek ellenére sem a szakirodalom, sem az Alkotmánybíróság nem konzisztens a fogalom alkalmazásában, ami megnehezíti a fogalom alkotmányjogi használatának igazolhatóságát.

A kutatási kérdés megválaszolásához három alkérdést állítottam fel. (1) Mit jelent az emberkép alkotmányjogi kontextusban? (2) Milyen szerepe volt és van az Alkotmánybíróság gyakorlatában? (3) Milyen forrásokból ismerhető meg az emberkép?

A kérdésekkel kapcsolatban két hipotézist fogalmaztam meg. (i) Elsőként feltételeztem, hogy elválasztható egymástól a szakirodalom leíró jellegű emberképe, és az az emberkép-formula, amelyet az AB az érvelésében felhív. (ii) Másodszor, hogy az emberkép kifejezést nem következetesen alkalmazza sem a szakirodalom, sem az AB.

Mindenekelőtt az emberkép, illetve az emberkép-formula fogalmát szükséges tisztázni. Ennek során az I. fejezetben a szakirodalom emberkép fogalmát elemzem. Ezt követően a II. fejezetben megvizsgálom – kizárólag a fogalomhasználat és az érvelési struktúra szempontjából – a Bundesverfassungsgericht (továbbiakban: BVerfGE) gyakorlatát is, mivel elsőként ott jelent meg az emberkép fogalma és valószínűleg az AB emberkép-formulája is innen ered.

A második alkérdésre tekintettel a III. fejezetben vizsgálom, hogy milyen kontextusban jelenik meg az AB gyakorlatában a fogalom, és mi a célja az alkalmazásnak. Ennek során szintén felhasználom a német gyakorlatot, mint orientációs pontot.

A harmadik alkérdés az emberkép forrásaival foglalkozik. A IV. fejezetben ennek elemzésekor alapvetően három lehetséges forrást különítettem el: a Nemzeti hitvallást, az alapvető vagy állampolgári kötelezettségeket, illetve az Alaptörvényben deklarált alapvető jogokat. A csoportosítást indokolja a szakirodalom és az alkotmánybírói gyakorlat, amit a későbbiekben kifejtek.

A Nemzeti hitvallás tekintetében jelentős kérdés, hogy jogi kötőerővel nem rendelkező részeként az Alaptörvénynek, milyen szerepe lehet az emberkép alkotmányjogi fogalmának kialakításában. Az állampolgári kötelezettségek szerepe jelentős az emberkép szempontjából, ugyanis az állam elvárásait fogalmazza meg az egyének felé. Az emberi jogok emberképpel

való összefüggése több rétegű. Bizonyos szerzők szerint az emberi jogok deklarációja önmagában feltételez egy emberképet. Emellett viszont az alkotmánybíróságok kiemelik az alapjogok közül az emberi méltósághoz való jogot, és ezt teszik az emberkép egyik legfontosabb elemévé. Az elemzés során kitérek ezen csoportok egymáshoz való viszonyára is, ugyanis az alkotmányokat mindig a maguk egységében kell értelmezni, a részek kiragadása téves eredményhez vezetne.

Mindezek után az V. és egyben utolsó fejezetben bemutatom a dolgozat konklúzióit, és értékelem, hogy kimutatható-e egy emberkép az Alaptörvényben, illetve az emberképnek milyen elvek mentén lehet szerepe az AB gyakorlatában. Ehhez az alkotmány konkrét szövegére, a magyar szakirodalom megállapításaira, valamint a releváns alkotmánybíróági határozatokra fogok támaszkodni.

I. A szakirodalom emberképe

I.1. Fogalmi elhatárolás

Amint azt már a dolgozat elején említettem az emberképnek számos értelmezési szintje van. Időszakonként változik annak tartalma, amely sokat elárulhat a kor szelleméről.¹ A tudományágak – így többek között a teológia, filozófia, etika, szociológia – kialakítják a fogalom számukra használatos értelmezési keretét. Egyes szerzők amellet érvelnek, hogy a jog szükségszerűen felhasználja a segédtudományok vívmányait az emberkép jogi fogalmának megalkotásakor.² Habár igaz, hogy a jog nem kezelhető a tudomány elszigetelt területeként, és nagyban támaszkodik a segédtudományokra, például a jogszociológiára, jogfilozófiára, illetve a kriminológiára, mégis fontosnak tartom az ezektől való elválasztását. Ennek oka, hogy a jogi fogalmak nem csak elméleti szinten léteznek, hanem a jogalkalmazás során realizálódnak, jogviták eldöntésére közvetlen hatással bírhatnak. A definíciók világos és tiszta megfogalmazása ebből kifolyólag rendkívül fontos, továbbá elengedhetetlen annak jelölése is, ha az alkalmazott módszertan egyéb tudományágakra épül.

A dolgozat célja tehát az emberkép jogi fogalmának bemutatása és elválasztása egyéb értelmezésektől. Azonban a jogon belül is tovább szűkítendő a kutatás fókusza, tekintve, hogy egyes jogágak a saját területükre specifikus emberkép-fogalmakat használnak. Például

¹ Radbruch (1961), 9–10.o.

² Häberle (2008), 17–20.o.

vizsgálható egy jogrendszer magánjogi emberképe,³ büntetőjogi emberképe vagy a közigazgatási jogi emberképe. Én azonban kifejezetten az alkotmányjogban megjelenő emberkép-fogalomra szeretnék koncentrálni, nem kitérve a többi jogág fogalomhasználatára.

Az emberkép alatt általában „*egy meghatározott módszertan vagy gondolatrendszer keretei között végzett megfigyelést értünk*”⁴ az ember alapvető tulajdonságaira vonatkozóan. A képhasonlatok használata mögött alapvetően adott komplex jelenség leegyszerűsítésének igénye áll⁵ [OBJ] amely lehetővé teszi a rendszerszintű jellemzők megfigyelését. Ez különösen igaz a jogra, ahol akár az egymásnak ellentmondó, széttartó szabályok összességében egyfajta egység⁶ [OBJ] Az alkotmányos rendben nem csak az embernek, hanem az államnak és a társadalomnak is megjelenhet egyfajta kivonata. A köznapi szóhasználatban a kép-formulák arra utalnak, hogy a vizsgálat tárgya (Alaptörvény, egyéb jogszabály, a jogrendszer egésze, stb.), milyen ember ideáltípust képzel maga elé, milyen viselkedést vesz adottnak vagy vár el ettől az ideáltípustól. Ez alapján azt gondolhatnánk, hogy a jogszabályok, jogszabályi rendelkezések összeolvasásával egységes emberképet kapunk. Annyiban igaz lehet ez az állítás, amennyiben feltételezzük, hogy a jogalkotó a jogszabályok megalkotásakor rendszerint figyelembe vesz egy ideáltípust. Azonban ez nem feltétlenül valósul meg. A jogszabályoknál, alkotmányoknál egyaránt jellemző a módosítás, amely az eredeti jogalkotói akarattól eltérhet. Erre az értelmezéskor is figyelemmel kell lenni, az (alkotmány)jogi dokumentumok egységességét kritikusán kell szemlélni. Emellett arról sem szabad megfeledkezni, hogy az alkotmányok nem csupán normatív dokumentumok, hanem politikai állásfoglalásokat is tartalmaznak és az emberképre vonatkozó értékkijelentéseket is megfogalmazhatnak. Ebből kifolyólag az aktuális politikai események is hatást gyakorolhatnak annak értelmezésére, módosítására, amely szintén megkérdőjelezi az egységességet. Erre tekintettel egy alkotmány emberképének vizsgálata során a pillanatnyi állapot elemzésére, valamint a szöveg különböző időállapotainak összehasonlítására van lehetőség, általános érvényű kijelentések nem tehetők.

³ Landi (2016) lásd még: 081/2018. (III. 5.) AB végzés [31] Schanda Balázs különvéleménye

⁴ Auer (2007), 498.o.

⁵ Häberle (2008), 30.o.

⁶ Häberle (2008), 25.o.

I.2. Az alkotmányjogi szakirodalom emberképe

A szakirodalom az emberkép fogalmát elsősorban az egyénnek a közösséghez és az államhoz való viszonya meghatározásában látja.⁷ Becker a német emberkép-formula kapcsán megjelöli a lehetséges emberképek két szélsőséges pólusát az extrém individualizmust és az extrém kollektívizmust, amelyek egy skálát határoznak meg.⁸ Herbert Küpper Beckert kiegészítve három ideáltipikus modellt állít fel, amelyek azonban jellemzően vegyesen jelennek meg az alkotmányokban. Ezek tükrében az Alaptörvény egyes rendelkezéseiről eldönthető, hogy milyen típusú viszonyt fejeznek ki az egyén-közösség-állam triászban. Azért tartom a lentebb kifejtett elhatárolást hasznosnak, mivel a szakirodalmi szóhasználatban megjelenik például az emberkép individualizmusa,⁹ antiindividualizmusa,¹⁰ közösség-központúsága stb. Ezek a fogalmak jól kifejezik, hogy a szerző milyen kapcsolatot lát az állam és az egyén között.¹¹ A módszernek nem célja az Alaptörvény emberképéről egységes képet festeni, funkciója inkább tendenciák láttatása.

Az első modell tehát az individualizmus. Ebben az állam szerepét az alkotmány az emberek egyéni igényei (alapjogok képében) és a közös jó (alkotmányos célok, alapvető kötelezettségek képében), a társadalom egésze érdekeinek kiegyenlítésében látja. Ennek során csak annyiban korlátozhatja az egyént, amennyiben az feltétlenül szükséges. Ilyen értelemben a társadalom a létjogosultságát továbbra is az egyénből nyeri, tehát az egyéni jogok alapvetően elsőbbséget élveznek.¹²

Individualista jellegűnek tekinti azokat a rendelkezéseket, amelyek az egyéni felelősséget hangsúlyozzák, és kifejezik, hogy az állampolgár feladatait az állam nem veheti át. Ilyennek tekinthető például az O) cikk, a XIX. cikk (1) második mondata, mely szerint csak az jogosult támogatásra, aki önhibáján kívül vált munkanélkülivé. Küpper már önmagában a Nemzeti hitvallás „vállaljuk” kifejezését is az egyéni felelősségvállalás kifejeződésének tekinti.¹³ Az egyéni autonómiát védő rendelkezéseket ketté osztja az általános és speciális garanciákra. Az általános garanciákhoz tartozik például az emberi méltóság kiemelt szerepe, és az abból levezetett általános cselekvési szabadság, illetve az alapjogkorlátozás alaptörvényi szabályozása. További individualista elem az ún. munka-ethosz, amelyet a Nemzeti hitvallás

⁷ Küpper (2012), 216.o.

⁸ Becker (1996), 82–84.o.

⁹ Zakariás (2019), 134.o.

¹⁰ Hegyi (2011), 62.o.

¹¹ Papp András László (2014)

¹² Küpper (2012), 220.o.

¹³ Küpper (2012), 221.o.

negyedik „valljuk” mondatával és a XIX. cikk (3) bekezdésének együttes értelmezésével állapít meg. Ez az értelmezés kifejezi, hogy az egyénnek munkával kell kiérdemelnie a közösségben elfoglalt helyét. A speciális garanciák közé tartozik például a testi integritást védő III. cikk (2) bekezdése.

A XVI. cikk megfogalmaz a családi kapcsolatból fakadó kötelezettségeket, amelyek az egyén családjára iránti felelősségre építenek. Ez nem a kollektivista modellhez sorolandó, mivel nem általában a közösség a felelősség tárgya, hanem kifejezetten az egyén szűk környezet. Ezekből kifolyólag a rendelkezés individualista jellegű.

A második, kollektivista modell a társadalomra többként tekint, mint egyének összessége, ellenben az embert, mint közösségi lényt csak annak részeként tudja elképzelni. Ebből kifolyólag a közösség-centrikus rendelkezések a társadalmi érdeket tekintik elsődlegesnek, az egyén érdekei a közösség javával szemben másodlagosak. Az állam feladata tehát a közösség érdekeinek védelme.¹⁴

Az Alaptörvényben Küpper szerint több helyen is jelentkeznek ilyen kollektivista elemek, elsőként a Nemzeti hitvallásban, amelynek második és harmadik mondatja kifejezi az egyén közösséghez kötöttségét. Küpper kollektivista elemnek tekint minden olyan rendelkezést, amely valamilyen kötelezettséget fogalmaz meg a közösség felé: így a család felé (XVI. cikk), a kereszténység felé („*Elismerjük a kereszténység nemzetmegtartó szerepét.*”), illetve a következő generációk felé („*Felelősséget viselünk utódainkért*”) és a (P) cikk). Az Alaptörvény közösség-centrikusságát erősítő elem a már fentebb említett munka-ethosz, amelynek individualista értelmezése mellett megfogalmazható az Alaptörvény Nemzeti hitvallása XII. cikk (1) bekezdése és a XXX. cikke alapján egy közösség felé teljesítendő kötelezettség is, ami Küpper szerint az emberi méltóság megkérdőjeleződéséhez vezethet, mert „*[e]zek a megfogalmazások a 20. század bal- és jobboldali totalitárius ideológiáira emlékeztetnek, amelyek szerint az ember »értéke« nem volt veleszületett, hanem azt ki kellett kiérdemelnie az egyénnek - általában az általa végzett munkával.*”¹⁵

A harmadik modell a paternalizmus. Ennek kiindulópontja, hogy sem az egyén, sem a társadalom nem képes felismerni a saját valódi érdekeit, így az állam átvállalja a döntés felelősségét. Az ilyen modellek szélsőséges megnyilvánulása a totális állam, ahol az egyén döntési autonómiáját teljesen megvonja, illetve a társadalom irányítását is átveszi. Az

¹⁴ Küpper (2012), 218.o.

¹⁵ Küpper (2012), 9.o.

állampaternalizmus jelenléte Közép-Kelet-Európában a Habsburg abszolutizmus gyökereiig nyúlik vissza, amely tendenciát a szocialista időszak tovább erősített.¹⁶ Küpper a Nemzeti Hitvallásban is felfedezni véli abban, hogy „[v]alljuk, hogy a történeti alkotmányunkban gyökerező önazonosságunk védelmezése az állam alapvető kötelessége.” A G) cikk (2) bekezdésében, mely szerint „Magyarország védelmezi állampolgárait.” tisztán megjelenik az állam paternalista szerepfelfogása. Az alapjogok vonatkozásában klasszikusan és az Alaptörvény I. cikk (1) bekezdés első mondatának megfelelően az államnak tartózkodási kötelezettsége van, azonban a második mondata az alapjogok védelmét az állam elsőrendű kötelezettségének tekinti. Ez összhangban van az Alkotmánybíróság¹⁷ és az Európai Emberi Jogi Bíróság döntéseivel, amelyek kimondták, hogy bizonyos helyzetekben az alapjogok intézményvédelmi kötelezettséget is keletkeztetnek az állam oldalán. Ezeken az általános védelmi kötelezettségeken felül az Alaptörvény speciális feladatokat is megállapít az állam részére. Ennek példája a XIX. cikk (4) bekezdésben a „nők fokozott védelme”, a P) cikk államra vonatkozó előírásai vagy az M) cikk fogyasztók számára biztosított védelem deklarálása.

Ebben az értelmezési keretben nem szerepelnek külön szociális elemek, de véleményem szerint azok is a paternalista jellegű rendelkezések közé sorolódnak, hiszen az állam védelmező szerepét erősítik. Ezeknek a jelentősége az alkotmánybírósági emberkép tekintetében is jelentőséggel bír, mivel annak egyik eleme az autonómia és az önmagunkért való felelősség.

A paternalista elemeket Küpper jellemzően negatívnak tekinti, mert az állami gyámkodás túlterjeszkedésének veszélyét látja bennük.

A következőkben szeretném ebben a fényben elemezni az Alaptörvényben bekövetkezett változásokat, amelyekre a Herbert Küpper tanulmánya nem tért ki.

Az L) cikk az Alaptörvény születésétől kezdve meghatározta a házasság férfi-női kapcsolatra szűkítő kereteit, amelyet már akkor is ért kritika.¹⁸ Azonban az Alaptörvény 2020-as módosítása ezt kiegészítette a családra vonatkozó normatív kijelentésekkel. Ennek értelmében a család alapjának a házasságot és a szülő-gyermek viszonyt kell tekinteni, amely például az élettársi kapcsolatban élők életközösségét ezáltal kizárja a család fogalmából. A cikk harmadik mondata leszögezi, hogy „[a]z anya nő, az apa férfi.” Emellett az emberképét nyíltan a heteroszexualitásban határozza meg. A Nemzeti hitvallásban és az L) cikkben megjelenő családcentrikusságot a XV. cikk (5) bekezdése is alátámasztja, mely a kiemelt védelemben részesülő

¹⁶ Küpper (2012), 217–221.o.

¹⁷ 64/1991. (XII. 17.) ABH

¹⁸ Fleck; Gadó; Hegyi mtsai. (2011), 66.o.

alanyok (gyermek, a nők, az idősek és a fogyatékkal élők) mellé sorolta a családot is. A XVI. cikk (1) bekezdés második monda tovább erősíti az Alaptörvény heteroszexuális emberképét, amikor a „gyermek születési nemének megfelelő önazonossághoz” való jog védelmét tűzi ki feladatául. A rendelkezés ilyen változása egyértelműen beavatkozás a magánszférába, ami paternalista jellegű.

A XXII. cikk két szakaszban módosult, amelyek közül a másodiknak van jelentősége az emberkép vonatkozásában. Az Alaptörvény hatodik módosítása vezette be a második és a harmadik bekezdést, amelyek a közterületek védelmének alkotmányos alapját és a közterületen életvitelszerűen való tartózkodás tilalmát. Ehhez szorosan kapcsolódik az Alkotmánybíróság 19/2019. (VI. 18.) határozata, amely alkotmányosnak találta az életvitelszerűen közterületen tartózkodás kriminalizációját. A közterület védelmének alkotmányos szintre emelése önmagában felveti a túlszabályozás kérdését. Ha ezt az I. cikk (3) bekezdésével együtt vizsgáljuk, akkor a rendelkezés bevezetésének szerepe a legitim cél meghatározásában van.¹⁹ Azaz alkotmányos érdeké teszi a közterület védelmét, amelyet az Alkotmánybíróságnak már nem kellene vizsgálnia. Azonban indokolt esetben az AB egyébként is alkotmányos érdekként mérlegelhet olyan körülményeket, mint a közösségi terekben való békés, biztonságos együttélés. Úgy gondolom, hogy ez kifejezetten paternalista jellegű módosítás, mert egy vélt közösségi érdeket emel be – szükségtelenül – az Alaptörvény rendelkezései közé.

Az Alaptörvény tehát egy komplex értékrendet fogalmaz meg, amelyben az egyén – állam – közösség viszonyában nincs egyértelműen domináns pozícióban egyik elem sem. Ennek ellenére az Alkotmányhoz képest több közösség-központú és paternalista jellegű rendelkezés jelent meg.

A csoportosítás, amelyet fentebb vázoltam, csak egy lehetséges értelmezési keret, amely igyekszik az Alaptörvény emberképéről egy átfogó képet nyújtani. Azonban számos további szempont kínálkozik az Alaptörvény emberképének alkotmányjogi elemzésére.

II. A német Szövetségi Alkotmánybíróság emberkép-formulája

A szakirodalom emberkép fogalmának áttekintése után áttérek az alkotmánybíróságok emberképének elemzésére. Két okból is fontos foglalkozni az alkotmánybírósági gyakorlattal. Egyrészt az alkotmánybíróságok az alkotmányok hiteles értelmezői, ezért az általuk használt

¹⁹ Drinóczi (2019) [26]

emberkép-formula elemzése nélkül nem lehet az emberkép fogalmáról teljes képet festeni. Másrészt pedig az alkotmányértelmezés eszközeivel kapcsolatos problémák elsősorban az AB döntésiben bírnak gyakorlati jelentőséggel.

Elsőként a német Szövetségi Alkotmánybíróság gyakorlatát tekintem át, ugyanis hozzá köthető a fogalom kidolgozása, illetve valószínű, hogy a magyar AB is tőle vette át az emberkép-formula alapjait. Ezt követően bemutatom, hogy milyen hasonlóságok mutatkoznak a német és a magyar gyakorlat között. Ezzel közelebb juthatunk az emberképben, mint értelmezési eszközben rejlő lehetőségekhez.

II.1. A BVerfGE emberkép-formulája

A BVerfGE emberkép-formulájának alapja az 1952-es BVerfGE 4, 7. döntés (beruházási segély-döntés). Az ügyben arról kellett döntsön az alkotmánybíróság, hogy a jogalkotó által az ipari vállalkozások számára előírt közérdekű kényszerbefektetés, amely az életképtelen ágazatok számára segélyként funkcionált, sérti-e a tulajdonhoz való jogot (GG 14. cikk), a személyiség szabad kibontakoztatásának jogát (GG 2. cikk (2)), illetve ezekkel összefüggésben a vállalati forgóeszközökkel való szabad rendelkezést. A Szövetségi Alkotmánybíróságnak egyúttal arra is válaszolnia kellett, hogy a vállalatok kötelezhetőek-e nemzetgazdasági érdekből bizonyos ágazatok támogatására. A befizetésre kötelezett vállalatok a hozzájárulás kifizetésével jogosulttá váltak a támogatott ágazatok által kibocsátott értékpapírok megszerzésére, amennyiben ezt a megszabott határidőn belül nem tették meg, az alapot kezelő pénzügyi intézet utalta ki a számukra. A források felhasználásáról a kuratórium döntött, illetve meghatározta a felhasználás feltételeit. A BVerfGE valamennyi érvelést elutasította, én csak az emberkép tekintetében releváns megállapításokkal foglalkozom. A hivatkozott rendelkezés a BVerfGE értelmezésében a cselekvés olyan minimális szintjét védi, amely nélkül az egyén a személyiségének kibontakoztatása nem valósulhatna meg. A törvényi szabályozás erre a szűk területre nem lép be azáltal, hogy befektetési támogatást ír elő, mivel nem sérti a szabad vállalkozói személyiséget. Azt is kiemeli, hogy amennyiben az Grundgesetz (továbbiakban: GG) második cikkét a cselekvési szabadság általános garanciájaként fogjuk fel, annak terjedelmét mások jogai, az alkotmányos rend és az erkölcsi törvények korlátozzák. Az érvelésben ezt követően jelenik meg az emberkép fogalma.²⁰ A BVerfGE kifejtette, hogy a GG emberképe „nem az elszigetelt, független egyéné; a Grundgesetz az egyén-közösség közötti feszültséget az egyén közösségre utaltsága és közösséghez kötöttsége jegyében döntötte el, anélkül azonban, hogy annak önértékét érintené. Ez következik különösen a GG 1, 2, 12, 14,

²⁰ Zakariás (2019), 128–131.o.

15, 19 és 20 cikk együttes szemléletéből. Ez viszont azt jelenti: az egyénnek el kell fogadnia a cselekvési szabadságának azon korlátait, amelyeket a törvényhozó a közösségi együttélés ápolása és előmozdítása érdekében az adott esetben általánosan elvárható módon meghatároz, feltéve, hogy ennek során az egyén önállóságát megóvja.”²¹

A következőkben röviden bemutatom, hogy a BVerfGE által hivatkozott rendelkezések mit tartalmaznak, majd ismertetem az emberképpel való összefüggéseiket.

Az GG 1. cikk kimondja az emberi méltóság sérthetetlenségét és kifejezi, hogy a sérthetetlen és elidegeníthetetlen emberi jogok biztosítása minden emberi közösség alapja. A 2. cikk a személyiség szabad kibontakoztatásának jogát deklarálja. Ezek tehát megalapozza az önérték fontosságát. A következő rendelkezések egymást követően olvasva inkább az egyén felelősségét hangsúlyozzák. A 12. cikk a honvédelmi kötelezettség alapvető szabályait fekteti le. A 14. cikk kimondja a tulajdonhoz való jogot és az azzal együtt járó felelősséget. A 15. cikk szerint a föld, a természeti erőforrások és a termelési estközők törvény alapján államosítás céljából közös tulajdonba vagy a közös gazdálkodás másik formájába adható, a 14. cikk kártalanításra vonatkozó rendelkezéseinek tiszteletben tartása mellett. A 19. cikk lehetővé teszi az alapjogok törvény általi korlátozását, amennyiben azok lényeges tartalma nem sérül. A 20. cikk (1)-(2) bekezdése leszögezi, hogy a Német Szövetségi Köztársaság demokratikus és szociális állam, amelyben minden hatalom a néptől származik, amelyet választott képviselői útján gyakorol. A (3) bekezdés a jogalkotás alkotmányos rendhez, a végrehajtó hatalom és a bírászkodás törvényekhez való kötöttségét írja elő.

Ahogy ez kitűnik a rendelkezésekben nehéz közös jellemzőket találni, hiszen vegyesen tartalmaz jogokat, kötelezettségeket, az alapjogkorlátozás alkotmányos indokait és módját és az államszervezetre vonatkozó előírásokat. A Szövetségi Alkotmánybíróság sem ad további támpontokat az értelmezéshez. Nem indokolja, hogy miért az adott rendelkezéseket tekinti irányadónak, és arra sem mindig tér ki, hogy adott cikk mely konkrét bekezdéseire utal. A cikkek összeolvasásával arra a következtetésre jut, hogy az egyénnek – az alapjogkorlátozás feltételeivel összhangban – el kell fogadnia a cselekvési szabadság azon korlátait, amelyeket a jogalkotó a társadalmi együttélés fenntartás és előmozdítása érdekében megalkot. A személyiség szabad kibontakoztatását nem akadályozza az egyszeri befizetési kötelezettség kirovása. A BVerfGE– tekintve, hogy nem állapította meg az alapjog sérelmét – nem vizsgálta, hogy arra jogi személyek is hivatkozhatnak-e.

²¹ BVerfGE 4, 7 (15)

A BVerfGE ebben a döntésében nem látta szükségesnek eldönteni, hogy az 2. cikk a személyiség magvának vagy az általános cselekvési szabadságnak védelmére terjed ki, tekintve, hogy egyik érintettségét sem állapította meg.²² Ez is némiképp hozzájárul az emberkép-formula bizonytalanságaihoz, hiszen az egyik alapvető rendelkezés tartalma nem tisztázott.

Ebben a döntésben az látszik, hogy a BVerfGE nem határozza meg az emberkép fogalom dogmatikai szerepét az alkotmánybíróági érvelésben. Mivel nem állapította meg alapvető jog érintettségét az alapjogkorlátozással való viszonyára sem derül fény. Az érvelésben leginkább az általános cselekvési szabadság védelmi körével kerül összefüggésbe az emberkép. A BVerfGE ugyanis kifejti, hogy a GG 2. cikkében foglalt védelem nem terjed ki a kormány által a kormány által, ésszerű keretek között megalkotott, a társadalmi együttélés elősegítése érdekében megalkotott szabályokra.²³

A BVerfGE különböző kontextusokban használja a formulát. Gyakran kifejezetten megjelenik az emberkép-fogalom, máskor csak tartalmilag alkalmazzák, nem utalnak rá egyértelműen. Például az egyik információs szabadsággal kapcsolatos döntésében használt „az ember elemi szükségletei” kifejezését²⁴ a szakirodalom az emberkép kifejeződésének tekinti.²⁵

A BVerfGE fogalom használatával kapcsolatban felmerül a kérdés, hogy milyen viszonyban áll egymással az emberkép és az emberkép-formula fogalma. Az emberkép, amint korábban erre már utaltam egy, az ember lényegére vonatkozó, egyfajta esszenciát megjelenítő kifejezés, amely kontextusától függően változó jelentés tartalommal bírhat. A BVerfGE rendszerint a „Grundgesetz *emberképéről*” beszél, tehát ilyen értelemben nem alakítja ki a saját emberképét, hanem az alaptörvényben foglaltat olvasztja ki értelmezés útján. Ezzel ellentétben az *emberkép-formula* kifejezetten a német alkotmánybíróság gyakorlatában értelmezési keretként alkalmazott indokolási technikára utal. Ebből következik, hogy ez több, mint egy elméleti kategória, közelebb áll egyfajta teszthez. Az emberkép-formula alapja lehet mind alapjogkorlátozásnak, mind pedig bizonyos korlátozások alaptörvény ellenessége megállapításának.

A Grundgesetznak a BVerfGE gyakorlatában megjelenő emberképe Becker szerint nem az egyes emberekre mint egyénekre, sokkal inkább mint a közösséget alkotó személyekre

²² Becker (1996), 101–103.o.

²³ Becker (1996), 101–103.o.

²⁴ BVerfGE 27, 71 (81)

²⁵ Becker (1996), 116.o.

vonatkozik. Ez feltételez egyfajta, az emberekre jellemző homogenitást. Az emberkép ezen felfogása összhangban van azon elképzelésekkel, melyek szerint bizonyos alapvető tulajdonságok a társadalmi egységhez elengedhetetlenek.²⁶ Zakariás Kinga azonban értelmezésében az ember lényegére, az emberi nemre vonatkozó megállapításokat is tesz. A szerzők nagy többsége abban egyetért, hogy az alkotmányjogi szemléletű emberképek (és a GG emberképe kifejezetten) az egyén társadalommal és állammal való kapcsolatát határozza meg.²⁷ A BVerfGE az emberképet a GG 7. szakaszának [(1. cikk, 2. cikk, 12. cikk, 14. cikk, 15. cikk, 19. cikk és 20. cikk)] összeolvasásával állapította meg, azt az alaptörvény nem tartalmazza. Az emberkép középpontjában az emberi méltósághoz való jog áll, amely inkább individualista jelleget hordoz. Azonban a jogokhoz társuló kötelezettségeket, illetve az alapjogkorlátozás feltételeit megfogalmazó rendelkezésekben Dürig²⁸ az egyén társadalomhoz való kötöttségét látja. Habár a GG nem tartalmaz általános felelősségi szabályt, az BVerfGE a rendelkezések együttes értelmezéséből levezette az ember közösség iránti felelősségének elvét, ebben a tekintetben tehát új értelmezési lehetőségeket kínál. Ez alapján a GG sem a teljesen elszigetelt ember, sem pedig a kizárólag társadalomba ágyazott ember képével nem azonosul, elutasítja mind az individualizmus, mind a kollektívizmus szélsőségeit.²⁹

Az emberkép több elemből épül fel. Központi eleme az autonómia, az önérték és az erkölcsiség, amelyek lehetővé teszik az egyén számára, hogy önálló döntéseket hozzon.³⁰ Ezzel az elemmel szorosan összefügg a személy felelősségvállalásának képessége. A bíróság ezt az emberi méltóságból vezette le, amelyre a demokratikus társadalmak legfőbb értékeként hivatkozott [BVerfGE 5,85 (204 f.)]. További összetevője az emberképnek az önrendelkezéshez való jog³¹, amelyet az BVerfGE számos döntésében kimondott.³²

II.2. Az emberkép-formula alkalmazása a német alkotmánybírósági gyakorlatban

Felmerül a kérdés, hogy mi indokolja az emberkép-formula alkalmazását? Amint azt fentebb már említettem, a GG nem tartalmaz általános felelősségi klauzulát, így a BVerfGE számára szükségessé vált egy értelmezési keret kialakítása, amelyből levezethető az alapjogkorlátozás a közösség iránti felelősségre tekintettel.

²⁶ Becker (1996), 20–25.o.

²⁷ Küpper (2012), 216.o. lásd még: Becker (1996) 22.o., Zakariás (2019), 131.o.;

²⁸ Günter Dürig, 23.o.

²⁹ Zakariás (2019), 134.o.

³⁰ BVerfGE 4, 7 (15) (Investitionshilfe-Entscheidung)

³¹ Becker (1996), 33–36.o.

³² BVerfGE 8, 274 (328); 27, 1 (6) stb.

Nem csak alapjogkorlátozással és védelmmel kapcsolatos érvelésekben merült fel ez a fogalom a BVerfGE gyakorlatában. A Becker értelmezése szerint a KPD-döntésben a liberális és demokratikus rend (*freiheitlich demokratischen Grundordnung*) fogalmának konkretizálására használta fel a bíróság az emberkép fogalmát. A döntés, amely a német kommunista párt betiltásával volt kapcsolatos szembe állította a kommunizmus és a liberális-demokratikus alkotmányos rend emberképét, habár magát az emberkép fogalmát nem alkalmazta.³³

A Szövetségi Alkotmánybíróság az Együttdöntés-határozatában kimondta, hogy „Az alapjogok tartalma a Grundgesetz 1. cikkén alapuló emberkép tükrében válik világossá [...]”³⁴. Ezt követően megismételte a Beruházásisegély-határozatban foglaltakat az ember társadalomhoz való kötöttségének tekintetében. A BVerfGE kifejtette azt is, hogy a védelem tárgya határozza meg az alapjog tartalmát. A két kijelentésből az következik, hogy az emberkép a védelmi kör terjedelmének megállapításában játszik szerepet.

A BVerfGE egyrészt általános alapjogi korlátként tekint az emberkép-formulára. Becker szerint ennek az alkotmányértelmezésre egységesítő hatása van, tekintve, hogy különböző alapjogok közös hataraként szolgál, amely egyébként nem levezethető a GG szövegéből.

Emellett az emberkép fogalom az alapjogok közötti összefüggések megjelenítésére is alkalmas, mivel a BVerfGE szerves egységet képző rendszerként képzel el az alkotmányban foglalt alapjogokat és garanciákat.³⁵

Ezekkel összhangban Zakariás Kinga az emberkép-formula funkcióját az emberi méltósághoz való jog tárgyi védelmi körének meghatározásában látja. A BVerfGE az ő értelmezésében elsőként pozitív, majd negatív oldalról közelítve dolgozta ki ezt.³⁶

Amint azt fentebb már említettem, az emberkép-formula mind alapjogkorlátozás alapjaként, mind az állami szabályozás korlátjaként funkcionálhat. A Mikrozensus határozatban a BVerfGE meghatározta a magánszféra érinthetetlen területét az emberkép-formula felhasználásával. Ezzel egyúttal az alapjog korlátját is meghatározta, hiszen annak minden, nem a magánélet érinthetetlen részéhez kapcsolódó aspektusát korlátozhatónak tekintette.³⁷

³³ Becker (1996), 115.o.

³⁴ BVerfGE 50, 290 „Der menschenrechtliche Gehalt wird deutlich im Blick auf das Bild des Menschen, von dem das Grundgesetz in Art. 1 ausgeht”

³⁵ Becker (1996), 121.o.

³⁶ Zakariás (2019), 138–140.o.

³⁷ Zakariás (2019), 135.o.

A GG 2. cikk (1) bekezdése megfogalmazza a személyiség szabad kibontakoztatásához való jogot, majd a következő tagmondatban annak korlátait (mások jogai, alkotmányos rend és az erkölcsi törvény) is meghatározza. A BVerfGE emberképe ezen korlátok mellett az ember közösséghez való kötöttségét vezette le. Zakariás álláspontja szerint már ebben megjelenik az emberkép-formula általános korlát jellege. Ezt később több más határozatban is megerősítette a bíróság.³⁸

Az emberkép-formula alapvető funkciója tehát az alapjogkorlátozás megalapozása volt, azonban később az alapjog védelem eszközévé is vált, habár ez a szempont ritkábban jelenik meg a BVerfGE gyakorlatában.³⁹ Az emberkép-formula jelentősége az emberi méltóság viszonylatában a legjelentősebb, mivel az emberkép elemei fogalmazzák meg annak tárgyi védelmi körét.⁴⁰

A BVerfGE negatív oldalról is keretezte az emberkép-formulát azáltal, hogy kialakította garanciaként az ún. *Objektformel* elvet. Eszerint nem alkotmányos az a korlátozás, amely az emberre a jog, valamint az állam tárgyaként, eszközként tekint, és ezáltal megfosztja alanyi minőségétől (*Subjektqualität*). Az Objektformelt a BVerfGE az emberképből vezette le, amikor azzal (ezáltal pedig az emberi méltósággal is) összeegyeztethetetlennek találta a személyeknek az állam eszközeként való felhasználását⁴¹.

Az emberkép a GG értékrendjére vonatkozó döntésekben is megjelenik. A BVerfGE értelmezésében az alkotmány nem semleges, hanem objektív értékrendet közvetít.⁴² A német Alkotmánybíróság az emberkép szerepét az értékek rendszerbe foglalásában látja. A Lüth-határozatban kifejtette, hogy az értékrend középpontjában a közösség keretein belül személyiségét szabadon kiteljesítő személy és annak méltósága áll⁴³. Az emberkép tehát az értékrendben egységesítő szerepet tölt be, illetve viszonyításként szolgál. Ebből következően „*az emberkép nem csak mint az alkotmányértelmezés eszköze, hanem mint a Szövetségi Alkotmánybíróság alkotmányelméletének eleme jelenik meg*”.⁴⁴

³⁸ Zakariás (2019), 137–138.o.

³⁹ Häberle (2008), 48.o.

⁴⁰ Zakariás (2019), 140.o.

⁴¹ BVerfGE 45, 187 (228)

⁴² BVerfGE 7, 198 (205); 2, 1 (12); 5, 85 (134., 197.); 6, 32 (40)

⁴³ BVerfGE 7, 198 (205)

⁴⁴ Becker (1996), 121.o.

Horst Dreier szerint az alkotmány emberképe „érvelési generálklauzula”. Ennek megfelelően a BVerfGE azt csak másodlagosan alkalmazza, amennyiben az alkotmányszöveg nem nyújt támpontokat vagy még nincs kidolgozott dogmatikai megoldás az adott kérdés eldöntéséhez.

Ezek alapján az látható, hogy az emberkép-formulát a BVerfGE, mint értelmezést segítő doktrína, mint az alkotmány egységének vagy a „gyakorlati összhang” elve. Alapvetően csak olyankor alkalmazzák, amikor a GG szövege nem elégséges a döntéshez. Mindezek ellenére az érvelésben betöltött szerepét a BVerfGE nem tisztázta teljes mértékben.⁴⁵

Az emberkép a BVerfGE gyakorlatában nem kapcsolódik össze a szükségességi-arányossági tesztel, a határozatok érvelésében egymástól elkülönülnek. Ennek oka, hogy az emberképet az alapjogi védelem terjedelmének meghatározására használják, tehát nem is feltétlenül jutnak el az alapjogkorlátozás megállapításához. Zakariás Kinga ezzel összhangban úgy véli, hogy az emberkép funkciója az *„alapjogok tárgyi védelmi körének, illetve az alapjogok korlátozásának igazolása (Rechtfertigung) keretében a korlát (Schranke) meghatározása lehet.”*⁴⁶

Az emberképpel kapcsolatos joggyakorlattal szemben kritikaként merül fel, hogy a BVerfGE nem következetesen alkalmazza annak fogalmát. Tartalmi szempontból ugyan valamennyi megfogalmazás az embert, mint önértékkel rendelkező, társadalmi lényt írja le, azonban más-más részére helyezi a hangsúlyt. Ez a különbség a döntésekben is megjelenik. A bizonytalanság lehetőséget ad a fogalom döntéshez való igazításához.⁴⁷ Ez abban a tekintetben nem meglepő, hogy a formula egyszerre foglal magban két némiképp ellentétesnek tűnő pólust, az individualista és a közösségi értékeket. Ezek között teremt egyensúlyt, és alakít ki olyan értelmezést, amely egyik szempontot sem hagyja figyelmen kívül. De az emberkép két pólus közötti spectrumon elfoglalt helyének meghatározására az alkotmánybíróságoknak széles mérlegelési lehetőségük van. Ugyanezt a problémát veti fel az emberkép-formulára való részleges utalás jelensége.⁴⁸

Mindezekből az is következik, hogy az emberkép-formula értékválasztásoknak enged terepet, amelyeket a fogalom használata eltakart. Ennek jelentőségére később, az AB gyakorlatával kapcsolatban utalok.

⁴⁵ Becker (1996), 126.o.

⁴⁶ Zakariás (2019), 135.o.

⁴⁷ Becker (1996), 126.o.

⁴⁸ Becker (1996), 127.o.

III. Az Alkotmánybíróság emberkép-formulája

III.1. A Szövetségi Alkotmánybíróság és a magyar Alkotmánybíróság emberképe közötti összefüggés

Az AB gyakorlatában az emberkép-formula először Sólyom László a halálbüntetés eltörléséről szóló határozatához fűzött párhuzamos indoklásában jelenik meg, ahol kiemeli, hogy az Alkotmánybíróságnak szükségszerűen „*tisztáznia kell emberképét*”, amennyiben élet és halál kérdéséről dönt. Ez összhangban van azzal a definícióval, amely az emberképet az ember lényegére vonatkozó állításokban látja. Az indokolás monista emberfelfogást tükröz, azaz a testre és lélekre oszthatatlan egészként tekint, illetve ebből vezeti le az emberi méltóság és az élethez való jog egységének korlátozhatatlanságát.⁴⁹

A BVerfGE gyakorlatának hatása több ponton is kimutatható a magyar Alkotmánybíróság gyakorlatában. Az AB az Alaptörvény O) cikkéből levezette az ember közösséghez való kötöttségét. A két alkotmánybíróság gondolatmenete között ott található a különbség, hogy mivel a GG nem tartalmaz általános felelősségi klauzulát, a BVerfGE több rendelkezés összeolvasásával alkotta meg emberkép-fogalmát. A O) cikk Jakab András 2011-es magántervezetéből származik,⁵⁰ amelynek alapja a svájci 1999-es alkotmány felelősségi szabálya. Ellenben abból, hogy az Alaptörvény nevesít egy általános felelősségi szabályt, nem következik, hogy az emberképe csupán az O) cikkre alapulna. Az AB a felelősségi klauzula és egyéb rendelkezések együttes értelmezésével is megfogalmaz következtetéseket az emberképre nézve.⁵¹

Az két alkotmánybíróság emberkép formulájának fontos pillére az emberi méltóság, melyre az emberi létezésből fakadó jogként tekint.⁵² Az emberi méltóság szerepe, hogy mindkét alkotmánybíróság gyakorlatában tartalommal tölti meg az emberképet.⁵³

További hasonlóság, hogy a BVerfGE megalkotta az emberképet tartalommal megtöltő emberi méltósághoz való jogot negatív oldalról meghatározó *Objektsformel* (tárgyként kezelés formula), ami a magyar gyakorlatban is megjelenik. Ezt egészítette ki a *Subjektformel* (alanyként kezelés formula), amely nem a tárgyként kezelést tiltja, hanem kifejezetten előírja az alanyként kezelés követelményét. Azonban az emberi méltóság negatív oldalának

⁴⁹ Zakariás (2015), 130–131.o.

⁵⁰ Jakab (2011), 96.o.

⁵¹ Zakariás (2015), 131.o.

⁵² Zakariás (2019), 157.o.

⁵³ Zakariás (2015), 131.o.

meghatározása önmagában nem elégséges a jog sérelmének megállapításához. Zakariás Kinga szerint „[a]z emberi méltósághoz való jog negatív meghatározását ezért – a német gyakorlathoz hasonlóan – mindig össze kell kapcsolni az alkotmány emberképével.”⁵⁴ Az alany-fogalommal kapcsolatban is hasonló megállapítást tesz a BVerfGE, mivel szemben az emberkép negatív oldalával, az ember lényegére (az alanyra) vonatkozó állításokat tesz, illetve megfogalmazza azokat az értékeket (önérték, autonómia, felelősségvállalás, közösséghez kötöttség), amelyek segítik az alkotmány értelmezését.⁵⁵

III.2. Az Alkotmánybíróság emberképpel kapcsolatos gyakorlata 1990-2011-ig

A következőkben áttérek a magyar alkotmánybírósági gyakorlat elemzésére az emberkép-formula szerepével összefüggésben. Zakariás Kinga szerint az AB gyakorlatában a német mintának megfelelően az emberkép-formula az emberi méltóságot tölti meg tartalommal, illetve a 3132/2013. (VII. 2.) AB határozat alapján mint általános korlát jelenik meg. Azonban az emberkép fogalma az utóbbi időszakban változott, ami további elemzést tesz szükségessé. Az elemzés során csak azokkal a határozatokkal foglalkozom, amelyek vagy konkrétan az emberkép kifejezést alkalmazzák az érvelésükben, vagy amelyekben az AB kifejezetten utal az általa kialakított emberkép-formulára.

Az emberkép fogalma az AB szóhasználatában először 1990-ben jelent meg, Sólyom Lászlónak a halálbüntetésről szóló 23/1990. (X. 31.) AB határozathoz csatolt párhuzamos indoklásában. Sólyom úgy fogalmazott, hogy „[h]a egy alkotmánybíróság életről és halálról dönt, tisztázni kell emberképét.” A párhuzamos indoklás korábbi szakaszában kifejti, hogy az Alkotmánybíróság feladata, „hogy értelmezéseiben megfogalmazza az Alkotmány és a benne foglalt jogok elvi alapjait, és ítéleteivel koherens rendszert alkot, amely a ma még gyakran napi politikai érdekből módosított Alkotmány fölött, mint „láthatatlan alkotmány”, az alkotmányosság biztos mércéjéül szolgál; és ezért várhatóan a meghozandó új alkotmánnyal vagy jövőbeli alkotmányokkal sem kerül ellentétbe”, továbbá a választás „[h]atározatokban és össze nem férő koncepciók ütközésekor”. Azt is nyíltan kifejti, hogy az „Alkotmánybíróság döntése tudatosan szubjektív és történelmileg kötött”, tehát az univerzalitás igénye nélkül a saját kora számára megfelelő értelmezést választja. A kontextus tehát azt sugallja, hogy az AB nem elsősorban az Alkotmány emberképét igyekezett levezetni, hanem a saját, monista emberképének megfogalmazására törekedett,⁵⁶ azzal a céllal, hogy az Alkotmány rendelkezései ilyen szellemben nyerjenek értelmezést.

⁵⁴ Zakariás (2019), 167.o.

⁵⁵ Zakariás (2019), 348.o.

Az 64/1991. (XII. 17.) AB határozat, melyben az AB először foglalt állást az abortusszal kapcsolatban, szintén használja az emberkép kifejezést. Az indítványozó az ügyben azzal érvelt, hogy az abortusz lehetővé tétele sérti az Alkotmány 54. § (1) bekezdésében foglalt élethez és emberi méltósághoz való jogot. Az AB indokolásban kifejti, hogy az Alkotmány „*normatív ember-fogalmának és az alapjogok értelmezésében használt emberképnek közös gyökerei kell legyenek.*”⁵⁷ Ebből a mondatból két következtetés vonható le. Egyrészt az AB az alapjogok értelmezése során figyelembe vesz valamilyen emberképet. Habár ezt részletesebben nem fejti ki az indokolás, vélhetően a monista emberfelfogásra utal, mivel az AB gyakorlatában ott merül fel korábban a kifejezés. A másik következtetés, hogy nem az Alkotmány emberképéről ír a szöveg, hanem arra egy értelmezési eszközként utal.

A fentebbiekből következik, hogy az emberképet az AB nem tisztán jogi értelemben és nem az Alkotmánnyal szoros összefüggésben használta. Az Alkotmány hatályának ideje alatt az AB érvelésében csak néhány alkalommal jelentkezett a fogalom. Sólyom László *Az alkotmánybíráskodás kezdetei Magyarországon* c. könyvében több helyen is szól az emberképről, azonban kizárólag a monista emberkép és a „*klasszikus polgári jogi emberkép*”⁵⁸ vonatkozásában. Ugyan nem találtam olyan határozatot, ahol a klasszikus polgári jogi emberkép szövegszerűen megjelent volna, könyvében Sólyom kifejti ennek tartalmát, amely az öntudatos, önállóan kockázatot vállaló, tetteiért felelős állampolgár képét festi. Ennek kiemelését azért tartom lényegesnek, mert ez a leírás nagyban hasonlít mind a BVerfGE által megfogalmazott emberképhez, mind a magyar AB gyakorlatában később megjelenő, társadalomba ágyazott egyén képéhez. Azonban azt is fontos kiemelni, hogy a Sólyom-féle AB akár tudatosan figyelembe vett egyfajta polgári jogi emberképet bizonyos ügyek eldöntésekor, akár nem, ez az emberkép semmiképpen nem azonosítható az Alkotmány emberképével. Emellett amikor az AB konkrétan utal az emberképre, az alatt a monista emberfelfogást érti. Összességében tehát az mondható el az emberkép fogalom 1990-es évekbeli megjelenéséről, hogy nem kidolgozott alkotmányjogi jogintézményként, inkább egy argumentumként jelent meg az Alkotmánybíróság szóhasználatában.

Az Alkotmánybíróság Alkotmányhoz kapcsolódó gyakorlata tekintetében a 37/2011. (V. 10.) AB határozatban jelenik meg újból az emberkép. Az ügyben az indítványozók kifogásolták, hogy az egyes gazdasági és pénzügyi tárgyú törvények megalkotásáról, illetve módosításáról

⁵⁶ Sólyom (2001), 120.o.

⁵⁷ 64/1991. (XII. 17.) ABH D)

⁵⁸ Sólyom (2001), 120, 130., 137., 624.o.

szóló 2010. évi XC. törvény bizonyos rendelkezései, amelyek magánszemélyek jövedelmeinek különadóját szabályozzák, alkotmányellenesek. Az indítványozók az Alkotmány 54. § (1) bekezdésére hivatkoztak, mivel a bizonyos jövedelem feletti különadó szerintük azt a látszatot kelti, mintha jogosulatlanul szerezték volna a vagyont, ami sérti az érintettek emberi méltóságát.⁵⁹ Az AB kimondta, hogy az adómérséklési eljárás – amely a különadó hatásainak enyhítésére lett volna hivatott – nem alkalmas az emberi méltóság védelmét biztosítani. Ugyanis az *„[a]z Alkotmány „emberképe” az államtól független, önálló, önmagáról gondoskodni képes ember, akinek a megélhetéshez szükséges, törvényesen szerzett és adózott javait az állam nem vonhatja el.”* Tehát a méltányossági alapon adott kedvezmény az ember autonómiáját, az emberi méltóság szerves részét sértené. A határozat eltérően a korábbiaktól már kifejezetten az Alkotmány emberképéről beszél, sőt – ugyan további indoklás nélkül – meg is fogalmazza annak elemeit (független, önálló, felelősségteljes). Ezek a tulajdonságok egyszerre emlékeztetnek a német alkotmánybíróság által meghatározott emberképre és a Sólyom László által említett klasszikus polgári jogi emberképre. A fogalom tehát kitágul és a monista emberkép mellé további jellemzőket illeszt. Abban is elmozdulás látható, hogy az AB az érvelésébe nagyobb hangsúllyal vonja be a fogalmat, mondhatni arra alapítja a törvény alkotmányellenességét. Chronowski Nóra a döntés jelentőségét abban látta, hogy az AB számára lehetővé válik az emberkép átemelése a későbbi határozatokba, amelyek adott esetben már az Alaptörvény hatálya alatt születnek.⁶⁰

III.3. Az Alkotmánybíróság emberképpel kapcsolatos gyakorlata 2013-2018-ig

Az emberkép következő megjelenésére 2013-ban három határozatban került sor, immár az Alaptörvény alkalmazása során.

Elsőként a 3110/2013. (VI. 4.), az egészségügyi és a hozzájuk kapcsolódó személyes adatok kezeléséről és védelméről szóló 1997. évi XLVII. törvény elleni alkotmányjogi panasz elutasításáról szóló AB határozatban tűnt fel. Ebben az ügyben az indítványozó azt sérelmezte, hogy a vényköteles gyógyszereken megjelölt adatok és azok megőrzése ellentétes az Alaptörvénnyel. Az AB ebben a határozatában nem hivatkozik kifejezetten az emberkép kifejezésre, azonban megállapítja, hogy *„[a]z Alaptörvény az egyén-közösség közötti viszonyt az egyén közösséghez kötöttsége jegyében határozta meg, anélkül azonban, hogy annak egyedi értékét érintené. Ez következik különösen az Alaptörvény O) cikkéből és II. cikkéből.”*⁶¹ Ezzel az érveléssel alapozta meg, hogy miért tartható fenn az AB Alaptörvény előtti gyakorlata az

⁵⁹ 37/2011. (V. 10.) ABH 1.2.

⁶⁰ Chronowski (2012)

információs önrendelkezési joggal kapcsolatban. Továbbá alátámasztotta az alapjogkorlátozás alkotmányosságának lehetőségét annak leszögezésével, hogy *„[a]z egyénnek társadalmi lényként, szociális beágyazottsága miatt bizonyos mértékben ... el kell tűrnie adatai kötelező kiszolgáltatását, és azok állam általi felhasználását.”* Ezt követően a szükségességi-arányossági teszt segítségével végezte el a mérlegelést.

Nem sokkal később, a 32/2013. (IV. 26.) ESzCsM rendelet egyes rendelkezései alaptörvényellenességének megállapítására és megsemmisítésére irányuló indítvány elutasításáról szóló 3132/2013. (VII. 2.) AB határozat erősítette meg a fentebbi érvelést, illetve kapcsolta össze az emberképpel. Az ügyben az indítványozó többek között azt sérelmezte, hogy a rendelet a beteg magtartásától teszi függővé a kezelés támogatására való jogosultságot. Az indítványozó az Alaptörvény O) cikkében megfogalmazott egyéni felelősséget ugyan elismerte, azonban szerinte az egyén felelőtlen életmódja nem vezethet az állami kötelezettség megszűnéséhez.⁶² Az AB azt vizsgálta, hogy a beteg együttműködési kötelezettségének előírása összeegyeztethető-e az Alaptörvénnyel. Ezzel kapcsolatban *„megállapította, hogy az Alaptörvény emberképe nem az elszigetelt egyéné, hanem a társadalomban élő felelős személyisége. Ez következik különösen az Alaptörvény O) cikkéből.”*⁶³ Az AB ebből vezette le, hogy a beteg az ellátás sikere és az ellátási rendszer működése érdekében – az egyéni körülmények figyelembevételének biztosítása mellett – kötelezhető a jogalkotó által meghatározott feltételek elfogadására. Az AB ezt követően utalt az észszerűségi teszt alkalmazására, amely az egyenlő bánásmóddal kapcsolatos ügyekben alkalmazott speciális teszt.

A nemzetbiztonsági szolgálatokról szóló 1995. évi CXXV. törvény 58. § (3) bekezdésével kapcsolatos alkotmányos követelmény megállapításáról és alkotmányjogi panasz elutasításáról szóló 32/2013. (XI. 22.) AB határozatban az AB szó szerint megismételte a 3110/2013. (VI. 4.) AB határozatban foglalt, információs önrendelkezéssel kapcsolatos megállapításait.⁶⁴ Ebben a határozatban is lefolytatta a szükségességi-arányossági teszt célhoz kötöttség követelményével konkretizált változatát és elutasította az indítványt.

Ebben a három – az emberkép Alaptörvénnyel összefüggő alkalmazását megalapozó – határozatban az emberkép fogalom – összevetve a német gyakorlattal – nem az alapjog tárgyi

⁶¹ 3110/2013. (VI.4.) ABH [50]

⁶² 3132/2013. (VII.2.) ABH [7]

⁶³ 3132/2013. (VII.2.) ABH [95]

⁶⁴ 32/2013. (XI. 22.) ABH [88]

védelmi körének meghatározását tette lehetővé.⁶⁵ Az AB az Alaptörvény emberképéből ugyanis nem azt vezette le, hogy az adott állami cselekedet nem érint alapjogilag védett területet, hanem azt, hogy az alapjogkorlátozást az egyénnek túrnie kell.

Az emberképfogalom bevezetésével az AB a teszt előtt kialakít egy olyan értelmezési környezetet, amely a korlátozást az emberkép által meghatározott kontextusba helyezi. A fogalom – a német gyakorlathoz hasonlóan – alapvetően két pólus (individuális és közösség-centrikus) között teremt egy spektrumot. Ebből adódóan a teszt két altesztjéhez kapcsolódhat, a legitim célhoz és a szűk értelemben vett arányossági mérlegeléshez. A szükségesség és az alkalmasság vizsgálata tényszerű összefüggésekre irányul, tehát az arról való döntésben nem alkalmazható. Ezzel ellentétben a legitim cél esetében az AB arról dönt, hogy fennáll-e egyáltalán a korlátozás mögött valamilyen alapjog vagy alkotmányos érdek, utóbbi meghatározásában – például az egyszerű közérdektől való elhatárolása terén – nagyobb van mozgástere. Az arányossági alteszt pedig két érték közötti viszonyt mérlegel.⁶⁶ Az emberkép tehát az olyan választási helyzetekben képes a döntést közvetetten alátámasztani, ahol a jogértelmezés szerepe nagyobb. Kiemelendő, hogy az AB nem hoz létre az arányossági teszt és az emberkép között szoros összefüggést, mert nem a szükségességi-arányossági teszt keretében alkalmazza a fogalmat, hanem inkább fordítva, az emberkép fényében végzi el a tesztet. Erre a határozatok felépítéséből következtethetünk. A határozatok indokolása először megnevezi az alapjogot, melynek érintettsége felmerül. Ezt követően meghatározza annak tartalmát, felhívja az addigi releváns határozatokat, majd hivatkozik az O) cikk és a II. cikk közös értelmezéséből következő közösséghez való kötöttségére. Ezek után vagy elvégzi a szükségességi-arányossági tesztet, vagy csak az érvelésből derül ki, hogy milyen szempontokat vizsgál az AB. Ennek keretein belül a legitim céllal összefüggésben említ alkotmányos érdekeket (például egészségügyi rendszer megfelelő működésének biztosítása, a kezelés potenciális sikere, nemzetbiztonsági érdekek). Az arányosság vizsgálatánál már nem utal vissza az emberképre kifejezetten.

A teszt egyes lépéseit az AB nem vezeti le egyértelműen. A 32/2013. (XI. 22.) AB határozatban például úgy fogalmaz, hogy „[a]z egyénnek társadalmi lényként, szociális beágyazottsága miatt bizonyos mértékben ... el kell túrnie adatai kötelező kiszolgáltatását, és azok állam általi felhasználását.” A bizonyos mértékben szókapcsolat később az arányosság vizsgálatánál kerül kibontásra, ahol az AB kifejti, hogy az egyén csak az olyan mértékű korlátozást köteles

⁶⁵ Zakariás (2019), 163.o.

⁶⁶ Pozsár-Szentmiklósy (2016), 26.o.

elviselni, amelynek alkotmányos törvényi alapja van. Ezek alapján a határozatban az egyén társadalmi beágyazottsága azt alapozza meg, hogy a korlátozás a közösség érdekeiből fakadóan legitim céllal bír, nem pedig azt, hogy az alapjog védelmi köre kiterjed-e a korlátozásra.

Mindezekből az a következtetés vonható le, hogy ezekben a határozatokban a legitim cél fennállásának és az arányosságnak a mérlegelésekor az AB figyelembe veszi az Alaptörvény emberképét, azonban azzal nem kívánja pótolni, csupán alátámasztani az érvelést és az alkotmányos érdekek fennállását.

Az Alaptörvény emberképére legközelebb a 29/2015. (X. 2.) AB határozatban hivatkozott az AB, majdnem szó szerint visszautalva a 2013-as határozatokra. Ez jellemző az összes 2013 utáni határozatra, amelynek az indokolás részében jelenik meg a kifejezés. A 2015-ös ügyben a helyi önkormányzatokról szóló 2011. évi CLXXXIX. Törvény (Mötv.) 8. § és 143. § megsemmisítését kezdeményezte az indítványozó. Az Mötv. sérelmezett rendelkezései lehetővé tették az önkormányzat számára, hogy *„az öngondoskodás és a közösségi feladatok ellátásához való hozzájárulás, továbbá a közösségi együttélés alapvető szabályait, valamint ezek elmulasztásának jogkövetkezményeit”* meghatározza. Az indítványozó érvelése szerint a hivatkozott rendelkezések ellentétesek a B) cikk (1) bekezdésében foglalt jogállamiság követelményével, mert nem tartalmaznak megfelelő anyagi jogi garanciákat, és nem rendelkeznek az önkormányzati szabályozásra vonatkozó egyértelmű felhatalmazással. Az AB az Alaptörvény negyedik módosításának közvetett következményéről, a helyi önkormányzatok jogalkotási autonómiájának kibővítéséről megállapította, hogy az Alaptörvény emberképével összhangban van, mivel. Ezt követően az AB elemezte az Alaptörvény önkormányzatokra vonatkozó részét, illetve az R) cikk (3) bekezdését. Az AB elutasította az indítványt arra tekintettel, hogy az önkormányzatok rendelkeznek alaptörvényi felhatalmazással a közösségi együttélés szabályozására, illetve a jogi környezet megfelelő garanciákat tartalmaz arra, hogy ezt a jogát az önkormányzat ne gyakorolhassa visszaélészerűen.⁶⁷ Ebben a határozatban – hasonlóan a 2013-as határozatokhoz – az AB a döntését nem közvetlenül az emberkép-formulára alapozza, hanem a későbbi érvelés kontextusba helyezése, azonban nem világos, hogy ez milyen célt szolgál.

A kialakult joggyakorlatot megerősíti a 3075/2016. (IV. 18.) AB határozat is. Az indítványozó ebben az ügyben az első és másodfokú bíróság döntésével szemben nyújtott be alkotmányjogi panaszt. Az indítványozó egy olyan lőtér mellett vásárolt ingatlant, amelynek forgalma idővel

⁶⁷ 29/2015. (X. 2.) AB [10]-[43]

fellendült és ezért a zaj szintje is megnőtt. Ez a jelentős zaj depressziós állapotot váltott ki az indítványozónál, így birtokháborítás és a szomszédjogok megsértése miatt fordult bírósághoz, keresetét első és másodfokon is elutasították. A bíróságok értékelték az ütköző alapjogokat (vállalkozás szabadsága és a testi és lelki egészséghez való jog). Az AB az indítványt elutasította. Érvelése szerint a bíróság megfelelően mérlegelt, amikor nem állapított meg szükségtelen zavarást, tekintve, hogy a felperes előre számolhatott a zaj növekedésével, amikor az ingatlant megvásárolta. Az AB szerint ez a megközelítés összhangban van az Alaptörvény emberképével, amely az autonóm, cselekedeteiért felelős embert képzel maga elé. A döntés abban tér el a korábbiaktól, hogy itt az AB a Ptk. bírói értelmezését az emberképhez viszonyítva – az O) cikkben megfogalmazott felelősségre tekintettel – találta alkotmányosnak.

Az emberkép-formula használatában az AB 30/2017. (XI. 14.) számú, a 2011-es közfoglalkoztatásról szóló törvény módosításának alaptörvény-ellenességét megállapító és megsemmisítő határozata újdonságot hozott. Az ügyben az indítványozó kérte a közfoglalkoztatásról szóló törvény bizonyos módosításának megsemmisítését. A törvény az önkormányzatok által a lakókörnyezet rendezettségére előírt követelménynek a megsértése esetén a közfoglalkoztatásban dolgozókat három hónapra ki kell zárni a közfoglalkoztatásból. Az indítványozó szerint ez sértette az egyenlő bánásmód követelményt, illetve Alaptörvénnyel ellentétes feltételt szabott meg. Az AB gyakorlata során először alkalmazta az emberképet a szabályozás kritikájaként, habár a rendelkezések alkotmányellenességét nem állapíthatta meg, mivel a döntés idejére azok hatályukat veszítették. Az Alkotmánybíróságnak azt kellett értékelni, hogy a XIX. cikk (3) bekezdésében foglalt hasznos tevékenység körébe sorolhatóak-e a támadott rendelkezés feltételei. Mérlegelése során ugyan kifejtette, hogy az O) cikk szerint az egyén önmagáért és a társadalom felé is felelősséggel tartozik, azonban kiemelte, hogy „*a társas együttélésből fakadó kötelezettségek – Alaptörvény által kijelölt – végső határára*” az emberi méltóság. A 32/2013. (XI. 22.) AB határozat az Indokolás [88] bekezdésében úgy fogalmaz, hogy „*„[a]z Alaptörvény az egyén-közösség közötti viszonyt az egyén közösséghez kötöttsége jegyében határozta meg, anélkül azonban, hogy annak egyedi értékét érintené.*” Ezek alapján az AB megállapította, hogy nem írható elő olyan feltétel, amely „*az állam szociális biztonság nyújtására irányuló kötelezettségét kiüresítenék*”, illetve nem áll összefüggésben az Alaptörvény XIX. cikk (3) bekezdésben foglalt közösség számára hasznos tevékenységgel. A határozatban az AB *felhívta* az önkormányzatok figyelmét az alkotmánybírói gyakorlat ilyen irányú értelmezésére, azaz nem fogalmazott meg normatív követelményeket.

A határozat jelentősége abban áll, hogy közvetlenül az emberkép-formula alkalmazásával vezette le az szabályozás alkotmány-ellenességét. Ebben a tekintetben hasonló a 2016-os határozathoz.

A 3223/2018. (VII. 2.) AB határozatban az emberkép új eleme azonosítható. Amint fentebb már említettem, a BVerfGE gyakorlatában az emberkép-formula része az ún. *Objektformel*, azaz a tárgyként kezelés tilalma. A 2018-as határozatban az AB a hatósági eljárással kapcsolatban kifejtette, hogy „*az Alaptörvény emberképével nem áll összhangban az a hatósági működés, amelyben az ügyfél a hatóság közérdekvédelmének „elszenvedője”, avagy amelyben a szubjektív jogvédelem méltatlanul háttérbe szorul.*” Ebben a rövid szövegben összekapcsolja az AB az emberképet a tárgyként kezelés tilalmával. Ezt a gyakorlatot megerősítette a 3069/2022. (II. 25.) AB határozat⁶⁸ és a 3434/2023. (X. 25.) AB határozat⁶⁹ is.

III.4. Az Alkotmánybíróság emberképpel kapcsolatos gyakorlata 2019-2024-ig

A 19/2019. (VI. 18.) AB határozat az AB emberképpel kapcsolatos gyakorlatába fordulatot hozott. Az ügyben az indítványozó bírák sérelmezték, hogy a közterületen való életvitelszerű tartózkodás szabálysértési törvény általi szankcionálása nem áll összhangban az Alaptörvénnyel. Az indítványozók hivatkoztak többek között az Alaptörvény XV. cikk (1) és (2) bekezdésében foglalt egyenlő bánásmód követelményének, a jogorvoslathoz és a tisztességes tárgyaláshoz való jognak, az Alaptörvény II. cikkében foglalt emberi méltósághoz való jognak és a III. cikkében foglalt embertelen bánásmódnak a sérelmére. Az AB kiemelte, hogy az Alaptörvény emberképe a közösséghez kötött egyéné, akinek „*alkotmányos joggyakorlása egyensúlyban kell, hogy álljon a közösség tagjaként a közösségért is viselt felelősséggel. Ennek az egyensúlynak a fenntartásához nélkülözhetetlen az együttműködési kötelezettség teljesítése.*”⁷⁰

A határozatot sok kritika érte, többek között azért, mert az AB nem végezte el megfelelően a szükségességi-arányossági tesztet és az észszerűségi tesztet. Továbbá nem vázolta fel, hol rejlik az ügyben az alapjogi konfliktus és mi a korlátozás legitim célja. Felmerülhet ugyanis mások alapjogainak sérelme, de az Alaptörvényben foglalt tilalommal összefüggő intézményvédelmi kötelezettség is.⁷¹ A döntés emberkép-formula alkalmazásának tekintetében is szelektív volt,

⁶⁸ 3069/2022. (II. 25.) ABH [23]

⁶⁹ 3434/2023. (X. 25.) ABH [62]

⁷⁰ 19/2019. (VI. 18.) ABH [60]

mert a társas együttélésből fakadó kötelezettségek 30/2017. (XI. 14.) AB határozatban megfogalmazott „végső határára”, az emberi méltóságra, nem tért ki az emberképpel összefüggésben.

Az AB tehát az emberkép alkalmazásával olvasztott ki egy, az Alaptörvényben nem nevesített kötelezettséget. Ez a kötelezettség az állam intézményvédelmi kötelezettségének teljesítését hivatott elősegíteni. Az együttműködési kötelezettség azonban alapvetően nem ahhoz az alkotmányos érdekhez fűződik, amely a közterületen való életvitelszerű tartózkodást tiltja, hanem a hajléktalan személy emberi méltóságához. Az AB ugyanis azzal érvelt, hogy a hajléktalanság olyan embertelen állapot, amely nem tartozik az emberi méltóság védelmi körébe, és az államnak kötelessége azt megszüntetni. Tehát az állam intézményvédelmi kötelessége az emberi méltóság védelmére irányul, amelyet azonban az egyén „közreműködése” nélkül nem tud ellátni, vagyis az együttműködési kötelezettség az intézményvédelmet hivatott elősegíteni. Az természetesen vitatható, hogy valóban levezethető-e az együttműködési kötelezettség, de jelen dolgozatnak nem ez a fókusza.

A határozat párhuzamba állítható a 3132/2013. (VII. 2.) AB határozattal olyan szempontból, hogy az is a betegek együttműködési kötelezettségét állapította meg a kezelés feltételeként. Azonban eltérés a két határozat között, hogy a 2013-as határozat esetében az Alaptörvény felhatalmazta a jogalkotót, hogy a szociális szolgáltatásokra való jogosultságot feltételhez kösse. Tehát az AB azt vizsgálta, hogy az Alaptörvénynek megfelelő feltétel-e az együttműködés előírása. Ezzel ellentétben az Alaptörvény XXII. cikk (3) bekezdése csak annyit tartalmaz, hogy tilos az életvitelszerű közterületen tartózkodás. Az együttműködési kötelezettséget tehát az AB az emberképre alapozva vezette le a 2019-es határozatban. Az AB egyúttal kiegészítette az emberképet azzal, hogy az alkotmányos jogokat a kötelezettségek teljesítésével szoros összefüggésbe hozta.

A jogosultság feltételhez való kötése a fentebb már ismertetett 30/2017. (XI. 14.) AB határozatban is megjelent, ahol azonban az AB alaptörvényellenesnek találta a szabályozást, mivel az kiüresítette az állam szociális biztonság nyújtására való kötelezettségét. Mivel alkotmányos szinten rögzített a jogalkotó lehetősége feltételeket kapcsolni a segélyhez, a kérdés szintén magára a feltétel alkotmányosságára vonatkozott.

⁷¹ Lápossy; Burján; Ambrus (2020), 10.o.

A 2019-es határozathoz hasonló a 2/2021. (I. 7.) AB határozat is, amely már a 2019-es formulát vette át, nem a 2013-as megfogalmazást.⁷² Ebben az ügyben az indítványozó bíró az általános közigazgatási rendtartásról szóló törvény bizonyos, anyanyelvhasználattal kapcsolatos rendelkezései alaptörvény-ellenességének megállapítását kérte, arra hivatkozva, hogy azok sértik a nemzetiségek anyanyelv használatához való jogát és az egyenlő bánásmód követelményét. Az AB végül alkotmányos követelmény megfogalmazásával zárta az ügyet. Az AB az emberkép-formulát az ügyfél azon kötelezettségének alátámasztására alkalmazta, hogy a fordító vagy tolmács igényét az ügyfélnek kell bejelenteni, mivel az eljáró bíróságnak nincs tudomása az ügyfél nyelvtudásáról. Ezt az AB ismét az együttműködési kötelezettség körében értelmezte.

Az emberkép 2024-ben ismét feltűnt, a 3273/2024. (VII. 24.) AB határozatban egy országos sportszövetség ellen tett feljelentést az indítványozó, amelyről a sajtóban is nyilatkozott.

Az indítványozó az alkotmányjogi panaszában amellet érvelt, hogy mivel a véleménynyilvánítása közügyet érintett, fokozott védelem illeti. Emellett hivatkozott a tisztességes eljárás sérelmére, mivel a Kúria nem tért ki az ügy alapjogi érintettségére.

Az AB az alkotmányjogi panaszt elutasította. Kifejtette, hogy a véleménynyilvánítás szabadsága védi a feljelentésnek vagy annak tartalmának közlését is. Megállapította, hogy a feljelentőtől nem várható el kizárólag valós tények állítása, hiszen azok kivizsgálása a nyomozó hatóság feladata.

Az AB érvelését az R) cikk (3) bekezdésére, a Nemzeti hitvallásra, illetve a történelmi vívmányokra alapozta. Ezekből levezette, hogy az emberi méltóság az Alaptörvény értékrendjében kiemelt helyet foglal el. Hivatkozta a Nemzeti hitvallás részletét, amely szerint *„az egyéni szabadság csak másokkal együttműködve bontakozhat ki.”*

Az AB a döntést *„[a]z Alaptörvény emberképének, értékrendjének és tételes szövegének e szerves egysége, valamint az Alkotmánybíróság ezen alapuló gyakorlata”*⁷³ alapján hozta meg. A döntésben az emberkép dogmatikai funkciója nem világos. Az eddig kialakított fogalom alapvetően az emberi méltóságra, az emberi társadalomhoz való kötöttségére és az ember önmagáért való felelősségére alapult, illetve kiegészült az együttműködési kötelezettséggel. Ezek közül egyiket sem fejt ki az AB a konkrét ügy vonatkozásában. Ebből arra lehet következtetni, hogy az utóbbi határozatokat tekintve irányadónak a fogalom értelmezésekor. Az is látható, hogy az érvelésben az emberképet és az értékrendet hasonló helyen kezeli az AB. Az

⁷² 2/2021. (I. 7.) ABH [93]-[94]

⁷³ 3273/2024. (VII. 24.) ABH [63]

érvelés hiányossága, hogy nem mutatja be, miként következik a döntés az emberképből vagy az értékrendből, csupán hivatkozik rá.

III.5. Fejlődési ív áttekintése

Mindezek alapján az AB emberképpel kapcsolatos gyakorlatában megfigyelhető egy fejlődési ív. Az 1990-es évek határozatai nem definiálják pontosan, mit értenek az emberkép fogalma alatt. Az emberkép két jól elhatárolható oldala jelenik meg az érvelésükben. Az egyik a monista emberfelfogás, amelynek kidolgozása nagy jelentőséggel bír a magyar alkotmányjog fejlődésében. A másik oldala az autonóm, tetteiért felelősséget vállaló polgár, amely megjelenik a német alkotmánybírószági gyakorlatban is. A 2011-es határozat is még ezt a megközelítést alkalmazza.

A 2013-as határozatok alakítják ki az emberkép-formulát, és meghatározzák annak két alappillérét, az Alaptörvény O) cikkét és a II. cikkét. Az Alaptörvény emberképe ez alapján *„nem az elszigetelt egyéné, hanem a társadalomban élő felelős személyiségé”*, amely viszont nem korlátozza az ember önértékét, illetve nem sértheti az alapvető jogok magját. Az emberkép-formula szerepe az érvelés kontextusba helyezése volt.

A 2016-17-es határozatok annyiban hoztak újdonságot, hogy az AB az emberkép-formulából vezette le a jogszabály alaptörvény-ellenességét. Ebből az látható, hogy az egyéni érdekek védelmére is alkalmas a formula.

2018-ban az emberkép új garanciális eleme jelent meg, a tárgyként kezelés tilalmának elve, amely a BVerfGE gyakorlatában is megfigyelhető.

Az emberkép-formula 2019-ben tovább bővült és alapot teremtett az Alaptörvényben nem szereplő, az állam intézményvédelmi feladataival összefüggő együttműködési kötelezettség levezetésére. A 3273/2024. (VII. 24.) AB határozat már nem is utal az emberkép-formulát megfogalmazó konkrét határozatokra, a döntést *„[a]z Az Alaptörvény emberképének, értékrendjének és tételes szövegének e szerves egysége, valamint az Alkotmánybíróság ezen alapuló gyakorlata”*⁷⁴ alapján hozta meg.

III.6. Az Alkotmánybíróság emberkép-formulájának értékelése

Az emberkép alkotmánybírószági használatával kapcsolatban alapvető kritika lehet, hogy az alkotmánybírák saját értékrendjüket érvényesítik.

⁷⁴ 3273/2024. (VII. 24.) ABH [63]

Michael Zichy jogetikai szempontból vizsgálja az emberkép fogalmát, azonban megállapításai nem csupán ezen terület számára nyújtanak kiindulópontot. Az emberkép hétköznapi fogalma valamilyen értékítéletet fejez ki. Az értékítéletek megjelenése a jog szférájában általában kerülendőnek tekinthető, így fontos tisztázni, hogy van-e olyan dimenziója az emberképnek, amely mégis felhasználható a jog számára.

Zichy az emberképeknek három típusát különbözteti meg: általános (*allgemeiner*), ideológiai vagy világnézeti (*ideologisch, weltanschaulich*) és nem ideológiai, vagyis esszenciális (*basal*) emberkép. Az általános emberkép magában foglal minden, az emberről alkotott nézetet. Azon emberképek, amelyek kizárólag ideológiai megfontolások alapján definiálják az embert, a világnézeti emberkép kategóriájába tartoznak. A harmadik, esszenciális emberkép az elmélet legvitathatóbb eleme. A szerző szerint az ideológiai és az esszenciális emberkép közötti különbség abban rejlik, hogy az utóbbi olyan, az emberre vonatkozó, alapvető igazságként felfogott kijelentésekre alapszik, amelyek nem kapcsolhatóak egy meghatározható ideológiához. Ezzel első látásra ellentétesek azok az elméletek, amelyek szerint a jog szükségszerűen magában foglal bizonyos ideológiákat, így az abból levezetett emberkép sem lehet ettől mentes. Azonban Zichy sem vitatja, hogy a két utóbbi kategória közötti határvonal homályos, és gyakran nehéz őket egymástól elválasztani.⁷⁵ Ennek ellenére az elmélet alkotmányjogi szempontból rendkívül fontos különbségre hívja fel a figyelmet. Felmerülhet ugyanis az AB emberkép-formulájának kritikájaként, hogy az alapvetően ideológiai töltetű, ezért annak semmilyen formája nem felelhet meg az igazságszolgáltatás függetlensége iránt támasztott követelményeknek. Azonban Zichy osztályozására támaszkodva megalapozottan érvelhetünk amellyel, hogy az alkotmánybíróság gyakorlatában alkalmazott emberkép-formula nem feltétlenül lépi túl az alkotmányban megjelenő ideológiai tartalmat, amelyet viszont a jogrendszer alapjaként fogadunk el. Ebben az értelmezésben az emberkép-formula megfelelhet az alkotmánybíróságtól elvárt világnézeti semlegességnek.

Az AB emberkép-formulája két nagyon alapvető állításra alapozza az emberképet: az egyenlő emberi méltóságra és az egyén társadalomba ágyazottságának gondolatára. Az ilyen jellegű megállapítások a szükségszerűségeen túl nem tekinthetőek ideológiai megközelítéseknek. Ettől függetlenül vizsgálni kell, hogy az AB ténylegesen megmarad-e ebben a keretben. Ebből az elvi álláspontból közelítem az AB gyakorlatát is.

⁷⁵ Zichy (2019), 100.o.

A következőkben három problémára hívom fel a figyelmet. (1) Az első, hogy az AB, az emberképet eltérő jellegű ügyekben alkalmazza, azonban erre a minőségi különbségre az érvelésben nem mutat rá. (2) A második az emberkép-formula alapjogi teszttel való összefüggéseinek tisztázatlansága. (3) A harmadik probléma pedig a fogalom rejtett értéktartalmával kapcsolatos.

Ad (1) Az AB elszórtan alkalmazza a formulát. Nem világos, hogy milyen ügyekben tartja fontosnak a fogalomra való hivatkozást. Az emberképpel kapcsolatos ügyek – kevés példa alapján, magas absztrakciós szinten – három típusra oszthatóak. (a) Az egyik típus, amikor alapjogok ütköznek [3075/2016. (IV. 18.) AB határozat], itt az emberi méltóságból fakadó autonómiát és az egyén ahhoz kapcsolódó önmagáért való felelősségét emeli ki a bíróság. Az alapjogok ütközésekor csak az emberkép individuális oldala (emberi méltóság, önérdék) merül fel, hiszen semmilyen közösségi érdek nem érintett. A másik két típus, amikor (b) vagy egyéni és közösségi érdekek közötti mérlegelésben szerepel [32/2013. (XI. 22.), 3434/2023. (X. 25.) AB határozatok], (c) vagy az egyéni jogosultsága és az állam kötelezettsége között áll fenn konfliktus [3132/2013. (VII. 2.), 30/2017. (XI. 14.), 19/2019. (VI. 18.) AB határozatok]. Ez utóbbi esetben az együttműködési kötelezettséget kapcsolja a jogosultsághoz az AB, ami szintén az egyén önmagáért való felelősségre épít. Mindez egy többrétű problémát alakít ki.

Egyrészt konkuráló alapjogok közötti döntés esetén mindkét fél tekintetében alapul kell venni az emberi méltóság tartalmi elemeit, az AB pedig nem vezeti le, hogy ehhez képest az emberkép milyen további értéket ad az érveléshez.

Habár az emberkép-formulának egyik alapvető elem az egyén társadalomhoz való kötöttsége, tartalmi szempontból csak kevés határozat esetében kerül sor az egyéni érdek és a közösségi érdek (alkotmányos cél) közötti mérlegelésre. Ezekben a ritka példákban azonban nem állítható, hogy az emberképben a közösséghez kötöttség dominálna, hol az egyik, hol a másik javára dönt.

A harmadik esetben merül fel a legtöbb aggály. Az alapjogkorlátozás lehetséges indokai az első két esetben fennálltak, hiszen azt vagy alapjog, vagy alkotmányos érdek alapozta meg. Ezzel szemben az kérdéses, hogy az állami feladat ellátása egyén magatartásához köthető-e, és az együttműködési kötelezettség elég szoros összefüggésben áll-e az alapjog védelmével a korlátozás igazolhatóságához. A 21/1996. (V. 17.) AB határozatban az AB kimondta, hogy az állam csak határesetekben léphet közbe, tehát kérdéses az emberkép-formula ezen elvhez való viszonya.

Ad (2) A következőkben áttérek az emberkép-formula szükségességi-arányossági teszttel való

összefüggéseinek elemzésére.

Az AB emberkép-formulája – valószínűleg német mintára – az emberi méltóságon és az egyén közösség iránti felelősségén, konkrétan az O) cikkben nyugszik. Zakariás Kinga szerint az emberkép-formula funkciója az alapjog védelmi körének és az alapjog korlátjának meghatározása. Azonban véleményem szerint ennél többről van szó, hiszen sok esetben nemcsak azt határozza meg a formula segítségével az AB, hogy az adott alapjog milyen magatartást véd, hanem bizonyos tűrési vagy tevési kötelezettséget is levezet belőle.

Az is felmerülhet, hogy az emberképnek inkább a legitim cél és az arányosság meghatározásában van szerepe. Az emberkép-formulának a 2013-as határozatoktól a 19/2019. (VI. 18.) határozatig az érvelés erősítése volt a funkciója azáltal, hogy kontextusba helyezte a tesztet. Ez elsőre problémamentesnek tűnik, hiszen a teszt által biztosított garanciák megmaradnak. A következőkben elemzem, hogy miért merülhetnek fel mégis aggályok.

Az alapjogkorlátozás lehetséges indokait (más alapvető jog érvényesülése vagy valamely alkotmányos érték védelme) az Alaptörvény maga tartalmazza az I. cikk (3) bekezdésében. Ezek között az indokok között sorrendiség áll fenn. Más alapjog sérelme mindig legitim célul szolgálhat, ellentétben az alkotmányos érdekekkel, amelyek bizonyítása szigorúbb mércéhez kötött.⁷⁶ Amikor az AB az ember közösséghez való kötöttségét vezeti le az Alaptörvény emberképéből, létrehozza azt a környezetet, amely a teszt során végzett mérlegelést megalapozhatja. Ebből következően a korlátozás céljának legitimitását nem közvetlenül az emberképpel indokolja, csak áttételesen hivatkozik rá. Ezzel együtt ebben az altesztben csak addig van helye az emberképnek, amíg felmerül valamilyen alkotmányos érdek és azt az emberkép ténylegesen csak alátámasztja. Az Alaptörvény által megfogalmazott szigorú mérce nem lazítható fel alkotmányos érdekek nem minősülő, de az emberképből kiolvasható közösségi érdekekkel. A problémát világosabb, az alkotmányos érdeket és az emberkép szerepét világosabban megfogalmazó érvelésével lehetne kiküszöbölni.

Az arányossági alteszt tekintetében az emberkép funkciója akár garanciális jellegű is lehet, hiszen a bíróság mérlegelésének folyamatát egy meghatározott mércéhez köti. Ehhez azonban elengedhetetlen a fogalom meghatározottsága.

Azt is ki kell emelni, hogy az AB gyakran nem vezeti le a tesztet, azonban hivatkozza az emberképet. Ebből az látszik, hogy ezek egymáshoz nincsenek szorosan kötve, együtt és

⁷⁶ Pozsár-Szentmiklósy (2016), 41–44.o.

külön-külön is szerepelhetnek az érvelésben. Ilyen esetekben az emberkép magyarázó funkciója továbbra is megmarad, azonban a tényleges hatás még kevésbé ismerhető fel, mivel rendszerint elmarad az emberkép és az érvelés közötti logikai összefüggés levezetése, vagyis annak megfogalmazása, hogy a kimunkált emberképből, amelyre az AB hivatkozik, miért következik szükségszerűen bármilyen megállapítás.

Ad (3) Végül pedig az emberkép értéktartalmát vizsgálom. A német és a magyar alkotmánybíróság gyakorlatára egyaránt jellemző, hogy az alkotmány emberképére, mint abból objektív módon kiolvasható értékrendre utalnak. Azonban, mint az a BVerfGE gyakorlatával kapcsolatban is felmerült, ez valójában egyáltalán nem tárgyilagos. Az AB az emberkép más-más oldalát hangsúlyozza ki, az eltérések indokolása nélkül. Már önmagában az is gondot okoz, ha nem explicit módon végez mérlegelést az AB. Ezen pedig tovább ront, ha az emberkép meghatározásakor és értelmezésekor az AB értékválasztásokat tesz, amelyeket elfed a formulára való utalás.

Az AB emberkép-formulája magában rejti annak veszélyét, hogy az alapjogi konfliktus részletes elemzését és a releváns tesztek elvégzését helyettesítő érvelési stratégiává válik. Amint a 2019-es határozatból kitűnik, az AB néha összemosza⁷⁷ vagy elhagyja a teszt egyes lépéseit, és ezek helyett az emberképet hívja fel. Ezt az érvelést gyengíti az alapjogi tesztek hiánya, mivel „[a]z alapjogi tesztek funkciója, hogy módszertani szabályként biztosítsák, hogy az alapjog-korlátozó előírás alkotmányosságát megítélő döntés nyilvánosan ellenőrizhető, igazolható és meggyőző erejű, azaz legitim legyen, amely révén alkalmazásuk segíti elkerülni az önkényes mérlegelést, illetve annak látszatát is.”⁷⁸ Az AB az emberkép-formulát egyfajta doktrínaként kezeli, amelynek való megfelelés elégséges a szabályozás alkotmányosságához. Az emberkép-formula azonban nem tölthet be ilyen szerepet, mivel nem rendelkezik a tesztekhez hasonló kidolgozott módszertannal és az AB gyakorlatában is folyamatosan változó fogalom. Ebből következően nem alkalmas a döntés igazolására, amelyet a tesztek biztosíthatnak. Az emberkép ezek alapján az egyszerű értelmezési elvek és a tesztek között helyezkedik el, a gyakorlat még nem elég gazdag ennek eldöntéséhez. Azonban az emberkép a morális értelmezési elmélet egyik állandósított formájának, konkretizációjának tekinthető, mivel célja az Alaptörvény emberképének, azaz az emberre vonatkozó értékrendjének kibontása és érvényesítése.⁷⁹

⁷⁷ Pozsár-Szentmiklósy (2016), 59, 193.o.

⁷⁸ Lápossy; Burján; Ambrus (2020), 10.o.

⁷⁹ Szente (2013), 192–202.o.

Összegezve a formula felhasználásával kapcsolatban elsődlegesen az emelendő ki, hogy önmagában nem, csak egyéb érvekkel együttesen alapozhat meg alapjog korlátozást. Emellett elengedhetetlen az érvelésben elfoglalt helyének tisztázása, illetve az alkalmazás indokoltságának részletes kifejtése.

Az Alaptörvény emberképéről kevés megállapítás tehető általánosságban. Az AB gyakorlatát és a szakirodalmi álláspontot tekintve az Alaptörvény emberképe az Alkotmányhoz képest a közösségi értékek felé tolódott el, azonban ennek megnyilvánulása nem olyan erőteljes az AB emberképpel kapcsolatos gyakorlatában.

IV. Az emberkép forrásai

A következőkben rátérek annak elemzésére, hogy milyen forrásokból következtethetünk az emberképre. Ahogy a bevezetésben ezt már előrevetítettem, az alkotmány szövegét ebből a szempontból három csoportra osztottam. Elsőként az alapvető jogok emberkép-formáló szerepét vizsgálom, majd ezt követően az állampolgári kötelességek végül pedig a Nemzeti hitvallás szerepét tekintem át.

IV.1. Az alapjogok jelentősége az Alaptörvény emberképében

Ahogy az AB gyakorlatából és a szakirodalmi elemzésekből is kitűnt, az alapjogok nagy jelentőséggel bírnak az emberkép kialakításában. Már önmagában az alapjogok katalógusa is árulkodó lehet, mivel azok nem voltak mindig adottak. Az Alaptörvény nagyban hagyatkozott az Alapjogi Chartában elismert jogokra, így megfelel a nemzetközi standardoknak.⁸⁰

A német és a magyar alkotmánybíróság gyakorlatában is az emberi méltósághoz való jog az emberkép-formula egyik alapja, amelyet az emberi méltóság elemei töltenek meg tartalommal. Így az emberkép alapvetően individualista, autonómiát, államtól való függetlenséget, és a társadalom felé való egyéni felelősséget hirdet.

A másik pillére az emberképnek az O) cikk, amely ezáltal ki is fejezi a kötelezettségek és a jogosultságok közötti összefüggést, amely az Alaptörvényben újdonságként jelent meg az Alkotmányhoz képest. Az alapjogok és a kötelezettségek viszonyát az állampolgári kötelezettségeknél fogom kifejteni.

⁸⁰ Deli; Kukorelli (2015), 337–338.o.

IV.2. Az állampolgári kötelezettségek szerepe az emberképben

Mielőtt az állampolgári kötelezettségek emberképben betöltött szerepét vizsgálnám, szeretném tisztázni annak jelentését. Ennek keretében először az állampolgári kötelezettségek történeti kontextusát mutatom be.

Korszakokban, jogi kultúrákban az alapvető kötelezettségek változó fontossággal bírnak és eltérő megfontolásokra építenek. A polgári átalakulás korszakában a republikánus és a liberális felfogás volt jellemző. A szocialista jogrendszerben az alapjogok mellett számos jogi és erkölcsi kötelezettséget is rögzített az Alkotmány, illetve az alapjoggyakorlás korlátját jelentette az állami érdek. Emellett elméletben a kommunizmus ideális formájának kialakulásával az egyén és az állam érdekei egybe fognak olvadni, így végül nem lesz értelmezhető az állammal szembeni jogérvényesítés.⁸¹

Kiss Barnabás tanulmányában kifejti, hogy két tendencia figyelhető meg a posztszocialista államokban. Bizonyos államok egyáltalán nem érintenek erkölcsi kötelezettségeket, ezzel szemben mások, például Lengyelország akár vallási kötelezettségeket is előír. Az utóbbi tendenciához csatlakozott Magyarország is, a keresztény-ideológia hatása érződik rajta, illetve a szerző hasonlóságot vél felfedezni a szocializmus első szakaszának alkotmányos hagyományai között.⁸²

A rendszerváltást követően a liberális felfogás felé közelítve az Alkotmányban foglalt kötelezettségek körét lecsökkentették, az erkölcsi követelményeket megszüntették. Másik irány volt a jogok és kötelezettségek közötti egyensúly létrehozására való törekvés, amely késő szocialista jellemzőket hordoz magán.⁸³ Az Alaptörvény az Alkotmánnyal ellentétben inkább az utóbbi megoldást választotta. Ezt alátámasztja például a 19/2019. (VI. 18.) AB határozat, amelyben az AB kifejti, hogy *„alkotmányos joggyakorlása egyensúlyban kell, hogy álljon a közösség tagjaként a közösségért is viselt felelősséggel.”*⁸⁴

A liberális felfogást követve háromféleképpen definiálható az állampolgári kötelezettség fogalma. A formalista értelmezés szerint az tekinthető alapvető kötelezettségnek, amelyet az alkotmány konstituál. Azonban ez felveti például a preambulumban foglalt erkölcsi jellegű követelmények vagy az általános felelősségi klauzula megítélésének problémáját.

⁸¹ Kazai (2020) [1] - [10]

⁸² Kiss (2015), 333–334.o.

⁸³ Kazai (2020) [11] - [12]

⁸⁴ 19/2019. (VI. 18.) ABH [61]

A második értelmezés a kötelezettség és az állampolgárság viszonyát veszi alapul. Kazai Viktor felhívja a figyelmet arra, hogy nem mindig az állampolgárság a címzetti köre a kötelezettségeknek. Bizonyos esetekben nem csak az állampolgárokat, hanem az ország területén tartózkodókra és a külföldön élő magyarokra is vonatkoznak a kötelezettségek, más esetekben pedig kifejezetten a nemzethez tartozó személyekre.

A harmadik értelmezési lehetőséget az alapjogok és az államcélok kapcsolatának elemzése nyújtja. A liberális alkotmányosság eszmerendszerével leginkább az az elmélet fér össze, hogy az alapvető kötelezettségeket alkotmányban foglalt jogokból kell levezetni. Ez a nézet a hohfeldi rendszerből indul ki, ahol minden igényjoghoz egy kötelezettség is fűződik. Ezzel kapcsolatosan gondot okoz, hogy klasszikusan az alapvető kötelezettségeknek nincs beazonosítható kedvezményezettje.

Jobb értelmezési keretet ad, annak vizsgálata, hogy az állam mi célból és milyen keretek között kötelezheti a polgárait az alkotmányban. Két csoport alkotható, a korrelatív és az önálló kötelezettségek. A korrelatív szemlélet esetén a kötelezettség összekapcsolódik valamilyen alapvető joggal, annak védelmét szolgálja, de nem abból eredeztethető. Ezzel ellentétben az önálló kötelezettség alkotmányos értékkel és államcélokkal hozható összefüggésbe. A korrelatív szemlélet megjelenik az AB gyakorlatban is: például szülőre rótt kötelezettségek, környezet védelmének kötelezettsége.⁸⁵

Kazai Viktor tanulmánya szerint *„a kötelezettségek alapvető jellege abban ragadható meg, hogy az alapjogok védelméhez, valamint az alkotmányos értékek és államcélok előmozdításához közvetlenül kapcsolódnak”*.⁸⁶

Az alkotmányosság liberális felfogásában alapvető jogok biztosításának nem lehet feltétele a kötelezettségek teljesítése. Az alapvető jogokat deklaratív, a kötelezettségeket konstitutív módon alkotja az állam jogszabályban, tehát az alapjogok elsőbbséget élveznek. Ez a liberális felfogás az Alaptörvény I. cikkében is megjelenik, azonban másutt ettől némileg eltérő értelmezés is lehetséges. Például az O) cikk, a XII. cikk (1) bekezdése, a XIX. cikk (3) bekezdése összeolvasásából a munka kötelezettsége is kiolvasható.⁸⁷ Ehhez hasonlóan a már említett 2019-es AB határozatban az AB azt is kimondta, hogy *„[a]z alkotmányos jogok gyakorlása elválaszthatatlan az alkotmányos kötelezettségek teljesítésétől és az alkotmányos tilalmak megtartásától”*⁸⁸

⁸⁵ Kazai (2020) [13]-[32]

⁸⁶ Kazai (2020) [32]

⁸⁷ lásd még: Fleck; Gadó; Hegyi; mtsai. (2011), 66.o.

Az AB gyakorlatában nem következetes az, hogy alapvető kötelezettségként, alapjogkorlátozásként tekint-e ezekre a rendelkezésekre, éppen ezért az alkalmazandó teszt is eltérhet. Úgy oldható fel ez a probléma, ha az alapvető kötelezettséget minden esetben alapjogkorlátozásnak tekintjük, és éppen ezért alkalmazzuk az általános alapjogi tesztet, azokkal a speciális tesztekkel, amit az Alaptörvény maga ír elő.⁸⁹

A fentebb kifejtettek alapján a kötelezettségek arról is árulkodnak, hogy milyen emberképet fogad el az alkotmány.⁹⁰

Hegyi Szabolcs szerint az Alaptörvény antiindividualista felfogást tükröz, ugyanis a jogok gyakran a közösségi érdeket védik, nem a személy érdekét. Az alapjogokkal és az alapvető kötelezettségekkel kapcsolatban két lehetséges viszonyt vázol fel. Az egyik a jogok és kötelességének egyensúlyára vonatkozik, azaz eszerint nem csak a jogokat, hanem a kötelességeket is ki kell jelölje az állam. Ezek ennek megfelelően politikai színezetűek, mivel a politikai közösség felé irányulnak. A másik lehetőség, amelyet Hegyi szerint az Alaptörvény is részben képvisel, az erkölcsi megfelelés tana. Eszerint, ha jogok birtoklása előfeltételezi valamely kötelezettség teljesítését, úgy amögött az az elv áll, hogy a társadalom tagjainak be kell bizonyítaniuk az érdemességüket a jogok birtoklására.

Mindebből láthatjuk, hogy a szakirodalmi emberképnek nagyon fontos elemei az alapvető kötelezettségek, mert sokat elmondanak az állam és egyén viszonyáról. Küpper értelmezési keretét felhasználva megfigyelhető, hogy az Alaptörvény mérsékelt közösség-centrikus hozzáállást tükröz. Az AB emberkép-formulája is ehhez igazodott és egyre erősebben jelenik meg benne az egyén közösségbe ágyazottságának eszméje. Azonban az AB korlátot is szabott ennek a tendenciának, amikor kimondta „[a]z Alaptörvény az egyén-közösség közötti viszonyt az egyén közösséghez kötöttsége jegyében határozta meg, anélkül azonban, hogy annak egyedi értékét érintené.”⁹¹

IV.3. A Nemzeti hitvallás emberkép-formáló szerepe

A következőkben azt fogom vizsgálni, hogy az emberkép fogalmának értelmezésében, milyen szerepe lehet a Nemzeti hitvallásnak.

⁸⁸19/2019. (VI. 18.) ABH[101]

⁸⁹ Kazai (2020) [43]

⁹⁰ Kazai (2020) [21]

⁹¹ 32/2013. (XI. 22.) ABH [88]

A közép-európai és balti államok preambulumaikra jellemző az emelkedettség, értéktelítettség, és gyakrabban jelennek meg vallási hivatkozások, mint a nyugat-európai alkotmányokban. Ennek megfelelően funkciójuk az identitás teremtés, sőt gyakran az önmeghatározás a korábbi rendszerrel szemben.

Habár a preambulumok nem rendelkeznek normativitással, előfordulhat, hogy egyes kifejezései, mondatai normatív erőre tesznek szert az alkotmánybíróságok értelmezésében. Azonban általában a preambulumra való hivatkozás „csak egy érvelésbeli legitimációs stratégia”⁹² Mivel az emberképre úgy tekintünk, mint az egyén-közösség-állam viszonyát meghatározó fogalom, akkor az alkotmány preambuluma jelentős hatással van az Alaptörvény karakterére.⁹³

Az emberkép-formula esetében kínálkozna az AB számára, hogy a Nemzeti hitvallást is beemelje a formula tartalmi elemei közé, azonban mindezidáig erre nem került sor. Ennek oka lehet, hogy az AB vagy nem látta szükségét a preambulumra való hivatkozásnak, mivel az Alaptörvény normatív rendelkezései – mindenekelőtt az O) cikk – elegendőek voltak az emberkép kialakításához, vagy a Nemzeti Hitvallás minden jogilag releváns elemét kifejtik normatív rendelkezések.⁹⁴

Pokol Béla a 4/2013. (II. 21.) AB határozathoz csatolt párhuzamos indoklásában úgy fogalmaz, hogy „Az egyes alapvető jogok korlátozhatóságánál tehát új helyzetet teremtett az Alaptörvény, mert a régi Alkotmánytól eltérően az alapvető jogok egyének számára történő biztosításánál generális módon a közösségbe illesztett individuumokból indul ki.”, majd kifejti, hogy erre a Nemzeti hitvallás több deklarációjából következtethetünk. Habár itt nem utal szövegszerűen az emberképre, azonban a közösségbe ágyazott egyénben a 2013-as határozatokban megfogalmazott emberkép-formula gondolata jelenik meg. Ezzel összhangban külön kiemeli az O) cikk jelentőségét is: „A Hitvallás e deklarációinak következményeit levonva az Alaptörvény Alapvetés c. részének O) cikke pedig az egyes alapvető jogok gyakorlását generális módon az egyén képességei és tehetsége szerinti közösségi feladatokhoz történő hozzájárulás kötelezettségéhez köti” Ez a megfogalmazás arra utal, hogy az O) cikk megjeleníti a Nemzeti hitvallásban foglalt elveket.

Mindeztől függetlenül a szakirodalmi elemzésben a preambulumnak fontos szerepe van az emberkép vizsgálata során, hiszen az Alaptörvény szellemiségét fejezi ki. A Nemzeti hitvallás

⁹² Berkes; Fekete (2017), 16.o.

⁹³ Deli; Kukorelli (2015), 339.o.

⁹⁴ Berkes; Fekete (2017), 22.o.

szóhasználata felveti a kérdést, hogy az Alaptörvény kit tekint a politikai közösség részének. „MI, A MAGYAR NEMZETI TAGJAI”, így kezdődik az alkotmány, ami kifejezi, hogy a közösségbe nem egyformán tartoznak bele a nemzetiségek és a magyarok.⁹⁵ Küpper szerint a nemzetre az Alaptörvény etnikai fogalomként tekint.⁹⁶ Továbbá a Nemzeti hitvallásban a keresztény vallás, mint a nemzetet megtartó erő jelenik meg, amely önmagában is elköteleződést jelez, ahogy a Nemzeti hitvallás előtt szereplő „Isten, áldd meg a magyart!” mondat.⁹⁷

Mindezek arra utalhatnak, hogy az Alaptörvény emberképe a magyar nemzetiségű, keresztény ember képét favorizálja. Ez természetesen nem jelenhet meg sem a normatív tartalomban, sem pedig az AB gyakorlatában, tehát jelentősége csupán politikai és nem jogi jellegű lehet. Azonban felvet aggályokat azzal kapcsolatban, hogy az alkotmány funkciója szerint széleskörű elfogadottságra kell szert tegyen, így a közösség ilyen mértékű leszűkítése ellentétes ezzel a rendeltetéssel.

V. Következtetések

V.1. Az emberkép alkotmányjogi fogalmának meghatározásai

Az eddigiekből kitűnik, hogy az emberkép alkotmányjogi fogalmának két definíciója van. Az egyik az emberképet mindenekelőtt az emberi méltósághoz kötő, annak tartalmi elemeit magába foglaló, és az ember közösséghez kötöttségének elvével kiegészülő meghatározás. Ez a magyar gyakorlatban az O) cikk és a II. cikk együttes értelmezésén alapul.

A másik, szakirodalminak nevezhető álláspont szerint az emberkép az egyénnek a közösséggel és az állammal való viszonyát írja le. Látszik, hogy a két meghatározás nem ellentétes egymással, sőt összefüggenek. Mindkettőben megjelenik a közösség és egyén viszonya, a különbség abban áll, hogy az utóbbi nagyobb perspektívában vizsgálja a fogalmat, és nem jelöli ki az Alaptörvény hangsúlyos rendelkezéseit, hanem a rendelkezéseket összességében értelmezi. Az előbbi ezzel szemben az emberi méltóságból és a közösség iránti felelősségből indul ki, ezeket tekinti a hangsúlyos elemeknek, illetve az Alaptörvény rendelkezéseit ehhez a kettőhöz viszonyítva vizsgálja.

⁹⁵ Fleck; Gadó; Hegyi; mtsai. (2011), 63.o.

⁹⁶ Küpper (2012), 225.o.

⁹⁷ Fleck; Gadó; Hegyi; mtsai. (2011), 63.o.

A két definíció más célt is szolgál. Az emberképet emberi méltósággal összekötő meghatározás az alkotmánybíróságok alapjog-korlátozást megalapozó érvelési technikája, a másik pedig az alkotmányt, mint jogi-politikai szöveget vizsgáló értelmezési keret. Rendszerint az előbbit az AB alkalmazza, míg az utóbbit az Alaptörvényt elemző alkotmányjogászok. A két definíciót természetesen az Alaptörvény kapcsolja össze, hiszen ez minden esetben a kiindulópont.

Zakariás Kinga szerint eltolódás figyelhető meg az Alaptörvény szövegében az Alkotmányra jellemző individualizmustól a közösségi értékek felé.⁹⁸ Ezzel összhangban Deli Gergely és Kukorelli István kifejtik, hogy az Alaptörvény „[k]onzervatív alapon nyit - a szabadságjogokat nem megtagadva - a felelősség és a közösség felé.”⁹⁹ Az alkotmánybírák párhuzamos indokolásában és különvéleményében is meg szoktak jelenni olyan megfogalmazások, amelyek utalnak az individualizmustól való eltávolodásra.¹⁰⁰

Häberle összekapcsolja a két elemzési módszert, amikor azt vizsgálja, hogy a Szövetségi Alkotmánybíróság gyakorlatában az emberkép-formula a GG individualista vagy kollektivistá értelmezését preferálja.¹⁰¹ A két elemzési módszer egymást kiegészíti.

Ha az AB gyakorlatát is ebben a keretben elemezzük, láthatjuk, hogy a kezdetben inkább egy individualista emberkép (önálló, az államtól független egyén) jelent meg az AB fogalomhasználatában. A 3110/2013. (VI. 4.) AB határozat már egy közösség-centrikusabb értelmezést tett magáévá, majd a folyamat a 19/2019. (VI. 18.) AB határozattal lépett tovább az együttműködési kötelezettség levezetésével. Ez nem azt jelenti, hogy az emberképnek nem egyik fontos elem az autonómia, csupán az emberkép által felrajzolt, két pólus közötti hangsúlyeltolódást mutatja.

Mindezek alapján megállapítható, hogy az Alaptörvény rendelkezik emberképpel, azonban el kell különíteni a szakirodalom leíró, ideologikus emberképét, és az AB normatív emberkép-formuláját.

V.2. Az Alkotmánybíróság emberkép-formulájának lehetséges fejlődési irányai

Az AB gyakorlatával kapcsolatban három problémát vettem fel. Zárásképpen ezekkel kapcsolatban szeretnék olyan szempontokat felvetni, amelyek a későbbi gyakorlat fejlesztését szolgálhatják.

⁹⁸ Zakariás (2015), 238.o.

⁹⁹ Deli; Kukorelli (2015), 338.o.

¹⁰⁰ 3002/2024. (I. 12.) ABH Patyi András párhuzamon indokolása [71], 7/2021. (II. 19.) AB határozata Juhász Miklós párhuzamos indokolása [73].

¹⁰¹ Häberle (2008), 84.o.

(1) Az első probléma az emberkép-formula eltérő jellegű ügyekben való alkalmazása. Önmagában nem jelent problémát, hogy az AB nem egy meghatározott ügýtípusban használja a formulát, hanem a használat következetlensége, illetve az indokolás hiánya. Az érvelést erősítené, ha (a) az AB részletesen indokolná, hogy az emberkép-formula mit tesz hozzá a döntéshez, illetve (b) kifejtené, hogy a különböző típusú ügyek (alapjog – alapjog, alapjog – közérdek, alapjog – intézményvédelmi kötelezettség konfliktusok) milyen eltérő alkalmazást kívánnak meg.

(2) A második probléma az emberkép és a szükségességi-arányossági teszt kapcsolatának tisztázatlanságát veti fel. (a) A legfontosabb követelmény ebben a vonatkozásban annak kifejtése, hogy az emberképre való hivatkozás miben befolyásolja az alapjogi teszt alkalmazását. (b) Emellett a teszt szerepét az emberkép nem veheti át, tehát ha az AB teszt alkalmazása nélkül hivatkozik az emberképre, azt meg kell indokolnia. (c) A formula szerephez juthat a szűk értelemben vett arányossági altesztben azáltal, hogy a mérlegelés folyamatába egy meghatározott szempontrendszert ágyaz, azonban ehhez elengedhetetlen a formula következetes használata. Emellett pedig az arányossági mérlegelés keretében sem elégséges az emberképre való pusztán hivatkozás, érdemben ki kell fejteni, miként érvényesülnek a formula elemei a konkrét kérdésben.

(3) Az utolsó probléma az emberkép rejtett értéktartalmával kapcsolatos. Az AB gyakorlatából ugyanis úgy tűnhet, mintha az emberkép egy objektív mércét állítana fel. Azonban a fogalom valójában egy spektrumot hoz létre az individualizmus és a közösség-központúság között, amelyen az AB különböző irányokba mozdul el. Mindez pedig képes elfedni az döntésben foglalt értékválasztásokat. A döntés igazolhatóságát az erősítené, ha az AB (a) az emberkép-formulát egészében alkalmazná, vagy (b) az arra való részleges alkalmazásnál kifejtené az eltérés indokát. (c) Minden esetben részletesen kitérne rá az érvelésben, hogy miért az egyik vagy a másik póluson elhelyezkedő érték súlya volt nagyobb.

Összességében tehát az emberkép-formula akkor szolgálná az alkotmánybírósági döntések legitimitásának erősödését, ha kimunkált módszertan mellett, következetesen, világos dogmatikai pozícióban kerülne alkalmazásra, és a benne rejlő értéktartalomra figyelemmel használná az Alkotmánybíróság.

Bibliográfia

- AUER, Karl Heinz (2007): Das Menschenbild als rechtsethische Dimension. *Archiv für Rechts- und Sozialphilosophie*, 93., 4., 493–518.
- BECKER, Ulrich (1996): Das „Menschenbild des Grundgesetzes“ in der Rechtsprechung des Bundesverfassungsgerichts. 1., Duncker & Humblot.
- BERKES Lilla und Fekete Balázs (2017): Nemzeti Hitvallás: csupán díszítő szavak? *Közjogi Szemle* 10., 1., 15–25.
- CHRONOWSKI Nóra (2012): Az Alkotmánybíróság második határozata a 98 százalékos különadó ügyében: Az emberi méltósághoz való jog és a visszamenőleges adóztatás. *Jogesetek Magyarázata*, 3., 3., 3–11.
- DELI Gergely und KUKORELLI István (2015): Az emberi méltóság alapjoga Magyarországon. *Jogtudományi Közlöny*, 70., 7–8., 337–347.
- DRINÓCZI Tímea: „Szociális jogok” in JAKAB András – KÖNCZÖL Miklós – MENYHÁRD Attila – SULYOK Gábor (szerk.): Internetes Jogtudományi Enciklopédia (Alkotmányjog rovat, rovatszerkesztő: BODNÁR Eszter, JAKAB András) <https://shorturl.at/vhdsj> (2019). (letöltés: 2024.10.11.)
- DÜRIG, Günter – Herzog, Roman – Maunz, Theodor (1958): *Grundgesetz: Kommentar*. München, C.H. Beck.
- FLECK Zoltán – GADÓ Gábor – HALMAI Gábor – HEGYI Szabolcs – JUHÁSZ Gábor – KIS János – KÖRTVÉLYESI Zsolt – MAJTÉNYI Balázs – TÓTH Gábor Attila (2011): Vélemény Magyarország alaptörvényéről. *Fundamentum*, 15., 1. 61–77.
- HÄBERLE, Peter (2008): *Das Menschenbild im Verfassungsstaat*. Berlin, Duncker & Humboldt.
- HEGYI Szabolcs (2011): A jogok és kötelezettségek kapcsolata új szabályozásának elvi kérdései. *Fundamentum*, 15., 2. 62–67.
- JAKAB András (2011): *Az új Alaptörvény keletkezése és gyakorlati következményei*. Budapest, HVG-ORAC.
- KAZAI Viktor (2021): Alapvető kötelezettségek. In Jakab András – Könczöl Miklós – Menyhárd Attila – Sulyok Gábor (szerk.): Internetes Jogtudományi Enciklopédia. <https://shorturl.at/NK2IR> (letöltve: 2024. 12. 09.)

- KISS Barnabás (2015): Kiss Barnabás (2015): Az alapkötelezettségek alkotmányi szabályozásának alakulása az Európai Unió közép-kelet-európai államaiban. In Tóth Judit (szerk.): *Ünnepi kötet Dr. Tóth Károly címzetes egyetemi tanár 70. születésnapjára*. Szeged, Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 329–38.
- KÜPPER, Herbert (2012): Zwischen Staatspaternalismus, Kollektivismus und Liberalem Individualismus. In: *Viva Vox Iuris Civilis: Tanulmányok Sólyom László tiszteletére 70. születésnapja alkalmából*. Budapest, Szent István Társulat.
- LANDI, Balázs (2016): Emberkép, magatartásmérték, felelősség. *Iustum Aequum Salutare*, 12, 1., 49–63.
- LÁPOSSY Attila – BURJÁN Evelin – AMBRUS István (2020): Az Alkotmánybíróság határozata a közterület életvitelszerű használatának szankcionálásáról. *JEMA*, 11., 3–4. 5–19.
- PAPP András László (2014): Személyiségkép és alkotmányos identitás a Nemzeti Együttműködés Rendszerében. *Közjogi Szemle*, 7. évf. 4. sz. 1–11.
- POZSÁR-SZENTMIKLÓSY Zoltán (2016): Alapjogok mérlegen. Budapest, HVG-ORAC.
- RADBRUCH, Gustav (1961): *Der Mensch im Recht: Ausgew. Vorträge und Aufsätze über Grundfragen des Rechts*, Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht.
- SÓLYOM László (2001): *Az alkotmánybíráskodás kezdetei Magyarországon*. Budapest, Osiris.
- SZENTE Zoltán (2013): *Érvelés és értelmezés az alkotmányjogban*. Budapest-Pécs, Dialóg Campus Kiadó.
- ZAKARIÁS Kinga (2015): Az emberkép-formula: az egyén és közösség viszonyának értelmezése a német és magyar alkotmánybírási gyakorlatban. *Iustum Aequum Salutare*, 11, 4, 119–138.
- ZAKARIÁS Kinga Rita (2019): Az emberi méltósághoz való alapjog: összehasonlító jogi elemzés a német és magyar alkotmánybírási gyakorlat tükrében. Budapest, Pázmány Press.

Zichy, Michael (2019): Menschenbilder: Zur Klärung einiger Missverständnisse. *Archiv für Rechts- und Sozialphilosophie* 105., 1., 88–103.

Felhasznált jogforrások

Alaptörvény

Grundgesetz

23/1990. (X.31.) ABH

3069/2022. (II. 25.) ABH

64/1991. (XII. 17.) ABH

3434/2023. (X. 25.) ABH

37/2011. (V. 10.) ABH

3273/2024. (VII. 24.) ABH

32/2013. (XI. 22.) ABH

BVerfGE 4, 7

3110/2013. (VI. 4.) ABH

BVerfGE 27, 71

4/2013. (II. 21.) ABH

BVerfGE 50, 290

29/2015. (X. 2.) ABH

BVerfGE 8, 274

3075/2016. (IV. 18.) ABH

BVerfGE 45, 187

30/2017. (XI. 14.) ABH

BVerfGE 7, 198

3223/2018. (VII. 2.) ABH

BVerfGE 2, 1

19/2019. (VI. 18.) ABH

BVerfGE 5, 85

2/2021. (I. 7.) ABH

BVerfGE 6, 32